

FORDULAT – 1992 tavasz
CÍMLAP

Minden régi és új olvasónknak...

...ajánljuk magunkat! Bizonyára észrevetted Te is (észrevette Ön is), hogy mostani számunk egészen reprezentatív külsővel bír. Való igaz: új év – új ruha. Lapunk kétségtelenül cáfolni látszik azt a tényt, hogy Magyarország egyre gyorsabban halad egy egyelőre még pontosan nem látható gazdasági mélypont felé. Bár meg kell jegyezni, hogy a rendszerváltás körüli látványos csinnadrattákkal a Fordulat aligha versenghet.) Mi mindenesetre még szavakban sem törekszünk arra, hogy lapunk korábbi tartalmi koncepcióját alapvetően megváltoztassuk. Továbbra is szeretnénk helyt adni azoknak az írásoknak, amelyek a TEK régi tagjainak vagy szimpatizánsainak, sőt, akár velünk vitatkozóok tollából születtek meg. Mindenekelőtt természetesen az a célunk, hogy a TEK fiatal tagjainak nyújtsunk terepet arra, hogy első munkáik nyomtatott formában megjelenhessenek.

Bízunk benne, hogy korábbi olvasótáborunkat megtartva, tovább bővül azok köre, akik érdeklődéssel forgatják lapunkat.

Végezetül ezúton is szeretnénk kifejezni köszönetünket a **Lukács Alapítványnak**, hiszen az ő támogatásukkal sikerült alapot egyáltalán életben tartani, és végül is ilyen elegáns formában kiadatni.

A Szerkesztőség nevében:
Balogh Erika

Az USA és a 3 V esete, avagy válság, verseny, választás*

Elég messzire van tőlünk az USA, nemcsak gazdaságilag, hanem földrajzilag is. Remélhetően csak annak köszönhető, hogy már a több éve tartó és egyre súlyosbodó válság híre és elemzése csak most kezd szerény teret kapni a magyar hírközlésben. Egyébként nem is véletlen, hiszen senki sem veszi jó néven, ha a problémáiról nyíltan beszélnek, miközben világelsőnek tartja magát. Magyarországnak pedig gazdaságilag nem lehet érdeke szembekerülni Amerikával. A hozzánk érkező külföldi tőke fele származik az USA-ból, s az öt legnagyobb külföldi befektető közül négy amerikai. Nem használna politikai előmenetelünknek sem az amerikai problémák alapos bemutatása. Ha pénzt, támogatást várunk és ígérünk az embereknek, akkor nem célszerű beismerni, hogy ott sincs. Másrészt, a társadalmi hangulat hajlamos politikailag, ideológiailag megbélyegezni a reálisan gondolkodókat.

A világ lélegzetvisszafojtva figyelte a tévé képernyőjét, amikor Bush elnök csendes-óceáni körútjának legfontosabb állomásán, Tokióban elszédült. Sokan ezt isteni kinyilatkoztatásnak vélték. Az amerikai gazdaság megroggyant, térdre esett Japán előtt és könyörögve kérte a szorítás enyhítését. Honnan is jön ez a válság?

1983-89 között tartós fellendülést élt meg az USA gazdasága. Az első figyelmeztető jelek azonban már 1985 után jelentkeztek. Ekkor kezdődött meg ugyanis a dollár leértékelődése, s ezzel párhuzamosan a márka és a jen megerősödése. Mi volt az oka az értékvesztésnek, miközben alacsony az infláció és konjunktúra van? Ez két tényezőre vezethető vissza, amelyek a mai problémák kulcsszereplői is. Először is a folyó fizetési mérleg egyenlege egyre nagyobb passzívumot mutat. A kereskedelmi mérleg hiánya ennél még nagyobb. A szolgáltatásexportból és a külföldi befektetésekből származó profit-hazautalások kevésnek bizonyulnak. Ez eredményezi az USA kemény gazdaságpolitikáját a nemzetközi kereskedelemben. Már régóta vitatott téma a Közös Piacca a mezőgazdasági termékek befutási nehézségei az európai piacra és a szubvencionálás mértéke. A mai helyzet az, hogy az Uruguayi körtárgyalások befejezését, aláírását ettől teszi függővé az amerikai kormány, s kilátásba helyezte NATO-támogatásának felfüggesztését is. Nyilvánvaló zsarolás, hiszen a két szervezetnek semmilyen kapcsolata nincs jellegénél fogva, hacsak az nem, hogy ugyanazok az országok a tagjai többnyire. Másrészt, nagyon jelentős lépésről lenne szó, amit valószínűleg nem mernek megtenni saját érdekeikből sem. A másik követelés, Japán önkéntes exportkorlátozása, és piacainak megnyitása. (Erre később bővebben kitérek.) Hiába állítja elő az USA a világ GDP-jének 25%-át, világkereskedelmi részesedése 20-ról 12%-ra csökkent elsősorban az OECD országok és Japán javára.

---

* A Szerkesztő megjegyzése: a fent közölt cikk még március előtt készült, így az azóta megtörtént események elemzését nem tartalmazhatja. Reméljük, hogy a cikk tanulságaira való tekintettel ezt elnézi nekünk az olvasó!

A problémák következő okozója a költségvetési mérleg hiánya, amelynek idei tervezett mértéke majdnem 400 milliárd dollár. Az adóelengedések, de elsősorban a hidegháborús, ill. általában a katonai kiadások növelték meg az államháztartás deficitjét. A több egymást követő év deficitje az államadósság hatalmas megduzzadását eredményezte. Hiába bocsátanak ki egyre több államkötvényt a hazai és a külföldi befektetőknek, a kamatokat is ki kell valakinek fizetnie.

A recesszió komolyabb jelei 1989-ben jelentkeztek. Az első hivatalos elismerése, bejelentése 1990-ben történt meg, amikor a munkanélküliek aránya 5,5% volt. Tavaly áprilisban ez 6,5%, most 7,1%. Az inflációs ráta is 10% fölé emelkedett. Az amerikai vállalatok nyeresége átlag 22%-kal csökkent. A legnagyobb mértékben az autóipart sújtotta a recesszió. Ami jó a GM-nek, az jó az USA-nak is, tartják az amerikaiak. Úgy tűnik, fordítva is igaz lehet, ugyanis a General Motors (kibocsátása alapján a 20. legnagyobb a Földön, beleértve a különböző országokat is) a tavalyi évet 4 milliárd dolláros veszteséggel zárta. A vállalat vezetői a problémák megoldása egyik legfontosabb eszközének a létszámleépítést tekintik: 76 ezer embert bocsátanak el, s több mint 20 szervezetüket bezárják. A válság elérte a bankszektort is, ahol hasonló lépéseket tesznek a gondok leküzdésére. A helyzet viszont az, hogy az egy munkásra jutó költségek – a nem bérjellegűeket is figyelembe véve – az OECD országokhoz képest itt a legalacsonyabb átlagban, sőt kisebb a japán értéknél is! A recesszió nem kerülte el a hadigazdálkodást sem. Az Öböl-válság csak rövid ideig lendítette fel az üzletet. Mára a megrendelések lecsappantak, s a tendencia folytatódik.

Mi a szerepe az egészben Japánnak? Az, hogy minden probléma egyedüli okozójának tekintik. A politikusok már-már sportot csinálnak szidalmazásából. Japán nagy szerepet játszik az amerikai fizetési mérleg hiányában. Elsősorban autókkal árasztotta el a piacot, melynek eredményeképpen a GM korábbi 50% körüli piaci részesedése mára 30% körüli. S mindez elsősorban a Hondának és a Toyotának köszönhető. Az elmúlt évi eladásokat majdnem 400 ezres nagysággal a Honda vezeti, tőle 100 ezerrel lemaradva következik a Ford, s a harmadik és negyedik a Toyota, illetve a Nissan. A korábbi sikeres menedzser, Iacocca is bedobta a törölközőt és elment nyugdíjba. Természetes a fizetési mérleg deficitjét úgyis meg lehet szüntetni, ha az importot korlátozzák, de ez nem érintheti tartósan a belföldi keresletet, hiszen a választások évében ezt egyetlen elnök sem merné megtenni. A másik út az export növelése, amelyen a USA már hatalmas lépéseket tett.

Ilyen törekvések közepette érkezett Bush Tokióba, oldalán a "három nagy" (GM, Ford, Chrysler) csúcsvezetőivel. A siker azonban elmaradt. Általános érvényű megállapodásokon túl nem sokat értek el. Megegyeztek a japán önkéntes exportkorlátozásban. Ennek az eszköznek az alkalmazása nagyon elszaporodott a nemzetközi kereskedelem-politikában. A hátrányosan érintett kormány belföldi vállalatainak

nyomására megpróbálja rábeszélni exportjának csökkentésére kereskedelmi partnerét. Miért ezt a formát választja? Azért, mert vámok esetén válaszlépésekre számíthatna, vagy sokba kerülne a kompenzáció. Másrészt a GATT előírásaiba is ütközne. Ez a forma viszont a GATT általános és kompromisszumos megfogalmazásai alól kivonható. A korlátozó ország számára ez azért elfogadható, mert ellenkező esetben nagyobb mértékű csökkenésre kellene számítnia, ha tényleg elszánja magát az importáló ország. Ez azzal a feladattal is jár a japán kormány számára, hogy valamiféleképpen fel kell futtatnia a belföldi keresletet, ha nem akar ő is hasonló gondokat.

Minden ország természetes törekvése, hogy versenyképes exportja számára szabadkereskedelmi viszonyokat teremtsen, míg a hazai piacokat valahogyan megvédje. Az USA-nál sincs ez másképp. Fennen hirdeti a kereskedelmi akadályok lebontását, elsősorban agrártermékei és autóipara előtt. Az első esetben a már említett EGK-béli egységes agrárrendtartással kell megküzdenie. (Magyarország egyébként nem véletlenül van az USA mellett.) Hasonló a helyzet az információs szolgáltatásokkal is. Az amerikai elnök tehát piacainak megnyitására, a bejutás költségeinek csökkentésére próbálta rábírní japán kollégáját. Nem nagy sikerrel. Nagyon jót tenne pedig a népszerűségének, ha az exportlehetőségek növekedésével a munkahelyek száma megnőne.

Japán viszont ellenáll. Arra hivatkozik, hogy neki is nehéz akadályokkal kell megküzdenie az amerikai piacon, s hazai gazdaságának védelme elsődleges fontosságú. Ha más feljogosítva érzi magát erre, akkor neki miért akarják megtiltani? Egyébként is a japán belső piac túl kicsi, az ország egyetlen természeti előnye az, hogy sziget. Importjának fedezésére állandó az exportkényszer. Az amerikai törvényhozás korábban már odáig is elment, hogy kereskedelmi törvényében feljogosítja az elnököt szankciók meghozatalára abban az esetben, ha a piacvédelem "tisztességtelen" formájával áll szemben az amerikai gazdaság, vagy szigorúbb elbánásban részesedik az adott külföldi piacra bejutáskor, mint amit azzal szemben ő alkalmaz importja során. Ez a laza megfogalmazás (tisztességtelen) lehetőséget ad a tág értelmezésre, s elsősorban a japán vállalatokkal szembeni, akár szektorális fellépésre is. A gondok azonban nem oldódtak meg. A japán ízlésvilág még nem igazán állt át az amerikaiakra, a mostani egyre gyorsabb változások hatására sem. Minőségileg sem bírják a versenyt a szigetországi termékekkel. Sokan ezt azzal hozzák kapcsolatba, hogy Amerikában a vállalatok csúcsvezetői egyre inkább pénzügyi szakemberek, s nem értenek már a termeléshez. Másrészt a japán gazdasági élet eléggé zárt. Nagyon nehéz bejutni oda. Hagyományos, hoszútávú és megbízható kapcsolatok épültek ki ügyvédek nélkül is, ami erősebbnek tűnik a külföldi nyomásnál. Ez nagyobb akadály bármely tarifális vagy nem-tarifális kereskedelempolitikai eszköznél.

George Bush január 28-án elmondta szokásos kongresszusi üzenetét a törvényhozás két háza előtt. Az elnök, akinek választási kampányán már eddig több pénz gyűlt össze, mint öt legnagyobb demokrata ellenfelének, megígérte, hogy a hidegháború megnyerése után gazdaságilag is világelsőt csinál az Egyesült Államokból. Nem felejtette el szidalmazni a demokrata többségű törvényhozást, akik lassítják az ő adócsökkentő és gazdaságélénkítő intézkedéseinek megvalósítását. Konzervatív híveinek a megszokott család, vallás, haza jelszavakat skandálta, s a korábbi izolacionista vádakkal szemben az országot a magasban röpködő sashoz hasonlította. Programja két fő részből áll. Az egyik a katonai kiadások csökkentése (öt év alatt 50 milliárdos megtakarítás elsősorban az új fegyverfajták lassított rendszerbeállításával), a másik az adók csökkentése, a vállalkozások élénkítése. Az eddigi ciklikusan jelentkező válságok alapvetően abból álltak, hogy a kereslet növekedése elmaradt a kínálat emelkedése mögött. A recessziós helyzetből elsősorban a lakás- és autóvásárlások mozdították ki a gazdaságot, amelynek tovagyrúzó hatásán keresztül megrendeléseket adott a többi ágazatnak, s így lehetővé tette pótlólagos munkahelyek teremtését. Ez pedig a fizetőképes kereslet növekedéséhez vezet. A baj most többek között az, hogy pang az ingatlanpiac, és az autóvásárlások növekedésével sem elsődlegesen az amerikai, hanem a japán termelés lódulna meg. Az elnök adócsökkentési tervei a beruházások élénkítését célozzák. Ez annak a kínálati iskolának az erősödését jelzi, amelyik már Reagannek is kudarcot hozott. A nagy kedvezmény a jómódúaknál csapódott le, akik ezt elsősorban nem termelői beruházásokra, hanem fogyasztási kiadásuk növelésére, illetve spekulációs beruházásokra költötték. Akkor a kudarc beteljesülését a hatalmas katonai kiadások hozták meg. Úgy látszik, tanult valamit Bush az elődjétől, de így sem biztos, hogy sikerül elkerülnie a bukást. Meghirdetett programja ugyanis inkább hosszabb távon hozhat javulást, de azt is csak fenntartásokkal. A kedvezőbb leírási lehetőség, a tőketulajdon értékének növekedése utáni befizetési kötelezettség leszállításának terve rövid távon nem eredményezhet látványos sikert. Pedig a választások novemberben lesznek, s az intézkedések elsősorban ezt célozzák. Az adócsökkentés sem közvetlen formában valósulna meg (a vállalatoknak kevesebb előleget kellene levonniuk a fizetésekből a szövetségi adó céljából), keresletnövelő hatása helyett inkább hitelek visszafizetésére, illetve családi tartalékok képzésére fordítanak, már csak a kis mértéke miatt is. Az elnök megpróbált minden rétegnek egy kis kedvezményt adni. Nyugdíjasoknak előtakarékosági, diákoknak ösztöndíj-hitel kedvezményeket, a munkavállalóknak a tömegközlekedési költségeikhez hozzájárulást, a kisjövedelműeknek lakásvásárlásaikhoz hosszabb adókedvezményes időszakot, a gazdagoknak a jachtokra és magánrepülőkre vonatkozó adó eltörlését ígéri. Nem valószínű, hogy ettől a gazdasági problémák megoldódnának, s a szociális helyzet

javulna. A vállalkozásbarát környezet kiépítéséhez megcélzott lépések kevesek, így nyugodtan számíthat rá Bush, hogy a demokraták újabb intézkedések megtételét követelik majd. Akkor pedig rájuk lehet hárítani a korábbi republikánus elnök által felhalmozott deficit további növelésének felelősségét. Az egységes irányelvet és koncepciót nélkülöző tervezet a költségvetési deficit további fedezet nélküli növelését eredményezi az újabb négyéves mandátumért.

A vezető gazdaságpolitikusok mindent megtesznek, hogy a válság elmélyüléséért a felelősséget másra hárítsák. Bush gazdasági tanácsadó-testületének vezetője a FED-et hibáztatja, mert a tavaly nyári enyhe javulást látván, az azonnal megemelte a kamatlábakat.

(A FED és elnöke szerepére érdemes egy kicsit bővebben kitérni. Vezetőit nem választják, az elnökét az USA elnöke nevezi ki négy év időtartamra. Mandátuma lejártáig nem lehet felmenteni, pozíciójától csak önként válhat meg korábban. Nyíltpiaci bizottsága, amelyik dönt a pénzkibocsátás üteméről és a hitelfelvétel lehetőségeiről, havonta ül össze. A konjunktúra szabályozásában tehát óriási a szerepe.)

Ma a leszámítolási kamatláb 28 éves minimumszintjén áll, 3,5%. Alan Greenspan, a mostani elnök, néhány héttel ezelőtt még elzárkózott a további csökkentés elől, de most már elkerülhetetlennek látja. A Business Week hasábjain kifejti, hogy ez a válság természeténél fogva teljesen különbözik a többitől. Itt strukturális problémák vannak, amelyeket nem lehet néhány központi intézkedéssel megoldani. Úgy tűnik tehát, hogy a tét az amerikai életszínvonal, amiről a lakosság nem hajlandó lemondani, a kormányzat pedig politikai okokból nem akar veszélyeztetni. A terhet viselje a gazdaság! Egy amerikai családra már 30 ezer dollár államadósság jut. A korábbi választási kampányokkal ellentétben a szociális ígéretések nagy része most nem a szegények támogatását célozza, hanem a választásra jogosultak 75%-át kitevő középosztályt. Ott is elsősorban a fehérgallérosokat, akik meglepve tapasztalják, hogy a korábbi recessziós időszakokkal ellentétben most egymás után veszítik el ők is az állásaikat.

A problémákat nem lehet lekicsinyelni. Nem véletlenül hívják fel neves amerikai szakértők a figyelmet arra, hogy az USA könnyen a latin-amerikai országok szintjére süllyedhet. A kérdés az, hogy mennyire tud megfelelni az új kihívásoknak, s ez már nem csak a gazdasági szférát érinti. Ettől persze még megválaszthatják Busht újabb négy évre. Hatalmas pénzeket hoznak össze a választásokra, s ez könnyen feledtetheti a Legfelsőbb Bíróságba jelölt emberének incidensét is. Másik kérdés, hogy milyen demokrata ellenjelölt veszi fel a küzdelmet vele. Novemberben majd kiderül...

Mi az egészszál a tanulság? – teszik fel az emberek a kérdést egy-egy történet végén. Talán kitűnik a válasz a következő karinthys párbeszédéből:

– Tanár úr, kérem, én készültem. – Mire, fiam?

–A legrosszabbra.

Erdős Mihály

(Jelen értekezés elsősorban a szerző által a napilapokban, hetilapokban, könyvekben olvasott, illetve az előző féléves kurzusából és tanulmányaiból szerzett információk elemzését, rendezését tartalmazza. Ha másnak is hasznára vált az elolvasása, akkor közreadása nem volt hiábavaló.)

A "huhogók"¹

A volt államszocialista rendszereit mára a "gazdasági zuhanórepülés" mintaországává váltak – kezdte a téli táborban előadását *Lóránt Károly* közgazdász, a Pénzügyminisztérium kutatóintézetének munkatársa. Két évvel a rendszerváltás után az ország gazdasági helyzete bizonytalanabb, mint valaha. *A rendszerváltás a lakosság elleni gazdasági háborúvá fajult.* A gazdaság széthullóban és kimerülőfélben. A lakosság reáljövedelmének csökkenése és a rohamosan növekvő munkanélküliség következtében a gazdasági hanyatlás szociális hanyatlással társul. A válság elég mélyen és elég nagy területen bomlasztja már a társadalmat. Számos réteg lezüllik és elpusztul, porlad a középosztály is. Ekkora életszínvonal-csökkenést eddig egyetlen kormány sem lett volna képes menedzselni! Hogy miért éppen az Antall-kormány képes rá, annak több összetevője van, de ezek közül is talán a legfontosabb az Európához felzárkózás ígérete. Erősen él a lakosság többségében az a meggyőződés, hogy mi vagyunk a legközelebb Európához, és már csak egy karnyújtásnyira az ígéret földje, a szabadság és a jólét olyannyira áhított birodalma. Vállalni kell tehát az áldozatokat a sikeres modernizáció érdekében! A mostani válság "kreatív pusztulás" és belőle néhány éven belül megszületik majd egy jól működő, a világpiacra versenyképes gazdasági struktúra, megindul egy erőteljes gazdasági fellendülés, amelyből azután a társadalom minden rétege profitál.

Mindez csupán káprázat, álom vagy valóság? A romló gazdasági eredmények mennyiben magyarázhatók a kedvezőtlen külső hatásokkal, a "múlt átkos örökségével" és milyen felelősség terheli a mai magyar gazdaságpolitikát? Elképzelhető-e olyan gazdaságpolitika, amely a kétségtelenül szükséges átalakulást kisebb társadalmi áldozatokkal valósítja meg? A jelenlegi folyamatok vajon a fejlett centrumországokhoz való felzárkózás, vagy a fejlődőnek csúfolt (valójában fejlődésképtelen) harmadik világba való lecsúszás alternatívájának megvalósulását vetítik-e elénk? Ezekre a gyötrő kérdésekre próbáltunk meg választ keresni.

A jelenlegi gazdaságpolitika arra az egyszerűsített képre épül, hogy a gazdasági válság alapvető oka a kelet-európai országok korábbi szocialista társadalmi berendezkedése és ha mindent az ellenkezőjére változtatunk (állami tulajdont magántulajdonra, ellenőrzött árakat szabad árakra, keleti gazdasági kapcsolatokat nyugatiakra), akkor – ha nem is azonnal és nem is fájdalommentesen – de néhány éven belül beindul a gazdasági növekedés. Ha ez a diagnózis valóban helyes lenne, akkor a fejlődő világban és különösen a fejlett tőkés országokban csak pozitív tapasztalatokkal találkozoznánk. Ám ha körülnézünk a világban (és

---

¹ A cikk Lóránt Károlynak a TEK téli táborában 1992. január 28-án elhangzott előadása alapján készült.

elhessegetjük szemünk elől az együgyű leegyszerűsítések, mítoszok és hiedelmek ködfüggönyét) azt látjuk, hogy nemcsak a volt szocialista országokban vannak éles gazdasági és társadalmi problémák, hanem a fejlődő, sőt a legfejlettebb országokban is. Itt tehát nem pusztán a szocializmus válságáról van szó, hanem egy ezen túlmenő, általánosabb világgazdasági válságról, amelynek a kelet-európai válság csak egyik megnyilvánulási formája. Mindez pedig felébreszti az emberben a nyomasztó kételyt, hogy az újonnan demokratizálódott országok agonizáló gazdaságait vizsgáló (reform) közgazdászok és a tudós nyugati "orvosok" (szándékosan vagy gondatlanságból?) rossz diagnózist állítottak fel a betegség mibenlétét illetően. Ily módon a betegnek felírt terápia, a liberalizációból, privatizációból és deregulációból álló "varázsrecept" alkalmazása esetleg súlyos mellékhatásokkal járhat, tovább rontva a beteg állapotát, vagy katasztrofális esetben akár "gazdasági embóliát" is okozva. A helyes diagnózis felállításához mindenekelőtt fel kell boncolnunk az államszocialista rendszerek tetemeit, hogy megállapíthassuk pontosan mi volt a halál oka, és a mai válságos helyzet tulajdonképpen minek a következménye. E tekintetben nem elégedhetünk meg a társadalmi és politikai közvéleményt uraló groteszk és felszínes közhelyekkel, durva leegyszerűsítésekkel; a bírálóknak a felszín alá kell hatolnia – hangsúlyozta előadónk.

A II. világháború után mind a fejlett tőkés, mind a szocialista országokban gyors gazdasági növekedés indult be. (A GDP évi 5–6%–al növekedett és hasonlóképpen nőtt a nyersanyagok fogyasztása is.) A hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére világossá vált, hogy ez az extenzív növekedés szükségképpen korlátokba fog ütközni. E korlátokat drasztikusan hozta felszínre az 1973-as kőolajárrobbanás. Az extenzív növekedés kifulladásá; a keleti tömbben három ok miatt súlyosabb következményekkel járt, mint a fejlett és fejlődő országok többségében. Először: a szocialista országok pazarló bürokratikus tervgazdasága a fejlett tőkés országok piacgazdasági mechanizmusánál gyengébb hatékonyságú, rugalmatlanabb volt. Másodsor: a tömb vezető erejét, a Szovjetuniót, az évtizedeken keresztül folytatott fegyverkezési hajszája kimerítette. Harmadszor: a térség tele volt rejtett politikai feszültségekkel, amelyek részben az országok közötti alá- és fölérendeltségi viszonyból, részben az elnyomott nemzeti törekvésekből illetve a hatalmon lévő és a diktatúra által a hatalomból kiszorítottak közötti ellentétekből származtak. Mindenek következtében az a válság, ami a nyugati országokat csak megrengette a fejlődők felzárkózását félbetörte: a keleti birodalmat szétrobbantotta.

A kőolajárrobbanás rövid távon elsősorban a fejlett tőkés országokat súlytotta, hosszabb távon azonban az elszenvedett cserearány-veszteséget saját exporttermékeik árnövekedésével gyakorlatilag kompenzálták, ugyanakkor a közepesen vagy gyengébben fejlett és kőolajjal nem rendelkező országokat most már az importált

technológia magasba szökő ára is terhelte. Magyarország néhány év alatt olyan mértékű veszteséget szenvedett, ami csak a II. világháborús pusztítással mérhető össze. Mindezt tetézte, hogy részben a Nyugat lecsökkent gazdasági növekedése, részben a magyar export elé állított korlátok (pl. marhahúsexport korlátozása) miatt exportlehetőségeink lényegesen csökkentek. A megváltozott világgazdasági feltételek a hatalmas cserearányromlás és az exportpiacok beszűkülése Magyarországon is kihúzták a talajt a Kádár-féle "gulyáskommunizmus" alól. A politikai vezetés, amelynek alapvető törekvése volt, hogy "minden társadalmi réteg minden évben gyarapodjék", egyszerűen nem akart, vagy nem mert szembenézni az életszínvonal-növekedés megtörésének lehetőségével. E struccpolitikában hathatós támogatást kapott az ország vezető (reform-) közgazdászaitól, akik a világgazdasági válságot átmenetinek tartották, melynek hatásait hitelfelvétellel ki lehet küszöbölni. E tévedés néhány éven belül kiderült, ekkorra azonban a magasba szökő kamatlábak miatt már beindult az adósságlavina. Az eladósodás megállítására tett erőtlen kísérletek, továbbá a nyolcvanas évek helytelen adóssághozzájárulási politikája (yen-hitelek arányának felduzzasztása) miatt hazánk adóssága a nyolcvanas évek végére 20 milliárd \$-ra nőtt. Ennek kamatterhe jelenleg évi 1,5 milliárd \$-ra nőtt. Az eladósodási tendencia megállítása ugyanilyen mértékű exporttöbbletet igényelne, ami 10 év alatt 15 milliárd \$ kivonását jelentené az országból. A jelenlegi trendek alapján a tőkeimport – különösen hosszú távon, amikor már a profitrepatriálásra is számítanunk kell – ennek az összegnek csak egy részét teheti ki. Ha őszintén szembe akarunk nézni a helyzettel, azt kell látnunk, hogy a jelenlegi adósságkezelési szisztéma mellett a mindenki által kívánatosnak tartott tőkebevonással szemben, sokkal inkább tőke kivonásra számíthatunk a következő évtizedben, annak minden negatív (pl. inflációgerjesztő) következményével együtt. Ha ezt összehasonlítjuk a volt NDK területére beáramló évi 70 milliárd \$-ral, a különbség világosan mutatja a csüggesztő kilátásokat.

A 70-es évtizedben megváltozott közgazdasági viszonyokra a Nyugat – elsősorban az angolszász országok – a kezdeti bizonytalankodás után az ősi kapitalista erényekhez való visszatéréssel reagáltak. Nem ismerték fel a korábbi növekedési trend megtörését, és az a nézet vált uralkodóvá, hogy a válságért a túlzott állami beavatkozás, a piac önszabályozó szerepének a háttérbe szorítása a felelős. E neokonzervatív gazdaságfilozófia azonban igen kevéssé hozta meg a hívei által várt eredményt. (E politika nyomán pl. az Egyesült Királyságban elsorvadt ugyan a nemzetközileg versenyképtelen ipar, de nem alakult ki helyette más versenyképes termelési struktúra.) Végül is azok az országok jártak jobban, ahol a növekedés lassulásához és az ezzel járó strukturális átalakuláshoz tudatosan alkalmazkodtak.

A neokonzervatív ideológia a fejlődő országokat kétféle módon is kedvezőtlenül érintette. Egyrészt az Egyesült Államok gazdaságpolitikája (monetáris restriktció) miatt magasba szökő kamatszint ezekben az országokban elindította az adósságlavinát, másrészt a Nemzetközi Valutaalap által rájuk kényszerített neokonzervatív ideológia stagnálásra kényszerítette gazdaságukat.

A neokonzervatív gazdaságfilozófiát a szocialista országok is átvették. Jugoszlávia volt talán az első, ahol alkalmazták, és ezen az elméleten alapuló stabilizációs politika ismételt kudarcra volt az egyik lényeges összetevője a nemzetiségi ellentétek kiéleződésének, ami a halottak ezreit követelő polgárháborúhoz és végső soron az ország széthullásához vezetett. Lengyelországi alkalmazása sem hozott eddig sikert, de a legkatasztrofálisabb hatása éppen napjainkban bontakozik ki Oroszországban, ahol szintén alkalmazni próbálják. (Alekszandr Ruckoj "gazdasági népirtás"-ként értékelte ezt a gazdaságpolitikát.)

Magyarországon e gazdaságfilozófiát a Grósz-kormány emelte a gazdaságpolitika rangjára még 1988-ban, és az Antall-kormány is gyakorlatilag módosítás nélkül átvette. *(A gazdaságpolitikában tehát folytonosság figyelhető meg, a rendszerváltástól függetlenül!)* A Nemzetközi Valutaalap által is erősen támogatott neokonzervatív gazdaságfilozófia hatására a gazdaságirányítás, amely egyre inkább a pénzügyi irányítást jelentette, teljesen elhanyagolta a már amúgy is régóta halogatott strukturális változtatásokat (mondván, hogy iparpolitikára nincs szükség, a szükséges változtatásokat a piaci erők automatikusan elvégzik) és ehelyett a szabad piacgazdálkodás eszközrendszerének megteremtésére koncentrált. Ennek jegyében került sor az 1988-as adóreformra, a többszintű bankrendszer kialakítására, az árak és a külkereskedelem liberalizálására, az állami tulajdon privatizálására. Az intézkedések egy része (pl. a többszintű bankrendszer kialakítása) egyértelműen a haladást szolgálta, más részük azonban felesleges, elhamarkodott, vagy kifejezetten káros volt. Az 1988-ban szükségtelenül bevezetett adórendszer beindította az inflációt, amelyet az áraknak a gazdasági adottságokkal (hiányzó versenyhelyzet, monopóliumok és oligopóliumok uralta piacok) összhangban nem álló liberalizálása, a támogatások széleskörű leépítése még jobban felgyorsított. Az így kialakult (vagyis a kormány politikája által elindított) infláció megfékezését szolgáló "szigorú monetáris politika" és az ehhez tartozó magas kamatlábak a gazdaságot mély recesszióba vitték át. Ehhez hozzájárult a keleti piacok összeomlása, ami jelentős mértékben a dollárelszámolásra való áttérés eredménye. Az áttérés évi 100 milliárd forintos veszteséget okoz a magyar gazdaságnak, melynek ismeretében legalábbis furcsa, hogy az áttérés kezdeményezője éppen a magyar kormány volt.

Összefoglalva, eléadónk úgy vélekedett, hogy a világgazdaságot ma általában jellemző és hazánkat is erősen érintő válságjelenségek

eredete az extenzív növekedés kimerülésére és a fejlett tőkés országok helytelen alkalmazkodási stratégiájára (neokonzervatív gazdaságfilozófia) vezethető vissza, ami azután kiváltotta a kevésbé fejlett országok eladósodását, és hosszan elnyúló gazdasági válságát. A neokonzervatív gazdaságfilozófia tartós eredményeket sehol a világon nem tud felmutatni. Népszerűségét elsősorban egyszerűségének és annak köszönheti, hogy jelentősen megnövelte a tömegtájékoztató eszközöket is birtokló pénztőke hatalmát.

Magyarországon a jelenlegi parlamenti pártok közül csak a KDNP és a Kisgazdák utasítják el a neokonzervatív gazdaságpolitikát, így kicsi a valószínűsége, hogy az 1994-es választásokon e tekintetben döntő fordulat következzen be. A gazdasági fellendülésre minden bizonnyal még várni kell, ám mindenképp fontos a helyzetünket tisztán látni. Egy talán nem túl szellemes hasonlattal élve, ha egy ember kizuhan egy felhőkarcoló 60. emeletéről, zuhanás közben még igen kellemes lehet a közérzete, hisz gyönyörködhet a panorámában és végre szabadnak érezheti magát. Ám az már meglehetősen komikussá teheti a látványt, ha emberünk állandóan az óráját nézi és eszelősen hajtogatja, hogy ő rohan felfelé, miközben nyílegyenesen zuhan fejjel lefelé. Ráadásul ebben a pozitívumában igen nehéz észrevenni az esetleg már készülő hálót, nem is szólva a földetérés okozta "kellemetlenségekről".

Fekete Zoltán

A tulajdon csapdája²

Szinte alig akad valaki, akit a 80-as évek vége óta elindult privatizáció így vagy úgy ne érintett volna, vagy ne érintene a közeljövőben. Erről a mindannyiunkat foglalkoztató problémáról vázolta fel nézőpontját Angyal Ádám, aki mint egy állami vállalat egykori vezetője és az Economix Rt privatizációs vezetője, közvetlen tapasztalatokat is szerzett a tulajdon-átalakításokról, és aki jelenleg a Vezetés-Szervezés Tanszék tudományos kutatójaként hasznosítja tapasztalatait.

Az előadó a privatizációt a következőképpen határozta meg: egy politikai akarat sodrában az állam tulajdonában lévő döntően gazdasági vagyont eladják. Az első kérdés: a politikai akarat mire építi érveit? Természetesen arra, hogy az állami tulajdonra épülő államszocializmusnak /vagy akárminek/ nevezett társadalmi rendszer zsákutca, de legalábbis a piacgazdaság-verseny-vállalkozás szentháromságát valló kapitalizmus hatékonyabb. Ennek alapja viszont a

---

² A cikk Angyal Ádám a TEK téli táborában 1992. január 26-án elhangzott előadása alapján készült.

magántulajdon, amit csak privatizációval lehet megteremteni. Sajnos a kapitalizmus kiépítése közben nőnek a társadalmi egyenlőtlenségek, szaporodnak a társadalmi feszültségek, ezért nem barátságos. Mégis megéri vállalni ezt az áldozatot, mert a folyamat természeténél fogva kitermel egy olyan középosztályt, amely egy toleráns társadalom bázisát jelentheti. Különben meg bebizonyosodott, hogy más nem működik. /De vajon valóban nincs más történelmi alternatíva: vagy kapitalizmus vagy anarchia? Egyáltalán a kapitalizmusnak milyen perspektívái vannak másutt? – H.J./

Miután a politikai akaratot sikerült elfogadtatni /mint láttuk, ez nem volt nehéz feladat, elkezdődhet a vita a részletkérdések fölött: az állam kinek, mennyiért és milyen módszerekkel értékesítse a vagyonát? A laikus vagy a közgazdász azt gondolná, hogy ezekben a kérdésekben is a hatékonysági szempontok döntenek, majd kellemetlenül tapasztalja, hogy mégsem ez történik. A törvényhozás ugyan nem fogadta el a reprivatizációt, de léteznek már kárpótlási jegyek. Azt azonban tudjuk, hogy ebből szerzett jószág ebből vész. Később elérkezünk arra a pontra, mikor már mindegy ki veszi meg az állami vagyont, csak fizessen érte. Végül részben a kereslet híján az állam nemcsak mint tulajdonos, hanem mint közhatalom meggondolni látszik magát, és a különböző privatizációs folyamatok elindítása után létrehoz egy olyan intézményt, amely az állami vagyont hosszú távon hivatott kezelni. /A politikai akarat nem mérte fel kellően a privatizáció lehetőségeit, következményeinek hatásait? Esetleg az államapparátus "szabotál"? – H.J./

Persze 1992. december 31-ig még tényleg sok minden történhet. Folyamatban van az önprivatizáció, amely kiküszöböli az ÁVÜ bürokratizmusát. Hamarosan tovább bővül az eszköztár a dolgozói és menedzseri kivásárlás lehetőségével /MRP/, ami azonban nem mindenki számára szimpatikus. A kárpótlási jegyek is növekvő keresletet jelenthetnek. A legkomolyabb remények az eddig csak mazsolázó külföldi pénzügyi és szakmai befektetők tömeges jelentkezéséhez fűződnek, amit kizárni nem lehet, viszont az egyre alulértékeltetett vagyon mellett sincs tolongás.

Az utóbbi években a magyar gazdaság teljesítménye, ütőképessége vészjóslóan romlott, az életszínvonal folyamatosan csökkent, ami szorosan összefonódott a privatizációval. Angyal Ádám /nem teljesen/ szubjektív véleménye az, hogy a privatizációt az aktív gazdasági szereplőkre kell bízni. Egy lényeges kérdés azonban megválaszolatlan maradt: ez utóbbi esetben mi a biztosíték arra, hogy nem folytatódik a társadalom széles rétegeinek marginalizálódása, a gazdasági válság elmélyülése, amelynek következményei beláthatatlanok?

Hovorka János

Van-e félnivalónk?

Idestova két év telt el az "első szabad választások" óta, s nyakunkon a következő megmérettetés. A gondok tovább szaporodtak, a retorikai fogások félelmet ébresztenek, az ország állapota egyre reménytelenebbnek tűnik. A hatalmi-politikai berendezkedést elemző cikkek, nyilatkozatok egy új autoriter rendszer rémképét festik fel. De vajon jogosak-e a félelmek, várható-e egy új tekintélyuralmi rendszer kialakulása, kell-e félnünk a jövőnktől?

Első pillantásunkat a magyar gazdaságra vessük, amely a végsőkig dezintegrálódott, káoszba omlott rendszerként mutatható be. A gazdaság szerkezet elavulásából eredő problémák egyre súlyosabban jelentkeznek. A privatizáció egyre vontatottabban halad, az ÁVÜ tevékenysége inkább fékezi a – ezerszer elátkozott – "spontán" privatizációt. Az ÁTI (Állami Tulajdonosi Intézet) felállítása az etatizmus új korszakát is jelenti, a gazdasági intézmények vezetésében a kinevezések kliensi rendszeréről legendák keringenek.

A kormányzat a jelek szerint képtelen kezelni az elszegényedés és a munkanélküliség problémáját. Egyre nagyobb méreteket ölt a deklasszáció, közel két millió ember él a társadalmi létminimum alatt. A kormánypártok által megteremteni kívánt keresztény-nemzeti középosztály – potenciális – társadalmi bázisának nagy része épp most süllyed le egyre mélyebbre.

Folyik a TSZ-ek szétverése, a mezőgazdaság romba döntése. Ezt lehetetlen pusztán a dilettantizmus számlájára írni. Jó lenne azon is elgondolkodni, hogy, vajon az EK-hoz való csatlakozásnak nem feltétele-e a magyar – rivális – agrárgazdaság versenyképtelenné tétele? Hiszen így nagy mennyiségű felesleg válna elhelyezhetővé, amely nem utolsó szempont a mély recesszió előtt álló kapitalista hatalmak számára (pl. Franciaország).

A helyzetet tovább rontja egy modernizációs kényszer. Ugyanis csak akkor van a magyar gazdaságnak esélye bármiféle integrációba való betagozódásra, és egyáltalán a fennmaradásra az erősödő világ gazdasági versenyben, ha változtat az elavult iparszerkezeten, leépíti a veszteséges ágazatokat stb. Természetesen egy neokonzervatív IMF-Világbank receptcsomag alapján, amely abba az irányba hat, hogy átmeneti javulás után a felhalmozott tartalékok elfogynak és újra a félperiférián-periférián találjuk magunkat, ahonnan a menekvés igencsak nehéz...

A kép tehát korántsem oly rózsás, mint ahogyan azt a kormány nyilatkozatok sugallják. *Leszakadás lehetősége, függésbe kerülés esélye, modernizációs kényszer, szociális feszültségek teszik komorabbá a valóságot.*

A politikai életet tekintve is megfigyelhetők a válság jelei.

A jelenlegi hatalmi berendezkedés a Kádár-"rezsim" tagadásaként állt fel. (Jólétet, demokráciát, négy év alatt Kánaánt hirdetve.) Ez azonban egy igen furcsa tagadás. Egyszerre mond német az 1949-89 közti rendszerre, és nyúl vissza Bethlenhez, a keresztény-nemzeti stb. eszmékhez, egyszerre akarja lerombolni a kádárista gazdasági-hatalmi struktúrát és kézbentartva azt, irányítani az országot. A jelenlegi kormány vergődik a félig-meddig hatalomváltás görcsében, nem véletlen tehát a tárcák gyakori cseréje, a tárca nélküli miniszterek számának szaporodása. A felszínen megindult a régi gazdasági struktúrák lebontása, politikailag hazánk egy versengő többpártrendszeren nyugvó demokratikus jogállamként definiálható. Úgy tűnik, hogy nem cél pl. a korábban kialakult informális kapcsolatok, a már bevált kliensi rendszer megszüntetése, csak új emberekkel töltik fel a régi kereteket. A problémák megoldásai tűzoltó-jellegűek, propagandisztikusak. S ez szintén ehhez a skizoid tagadáshoz kapcsolódik: láthatóvá kell tenniük maguk számára az ellenfelet, aki azonban már ellenségként jelenik meg a sajtóban, a Parlamentben. A jelenlegi hatalmi berendezkedés csapdába került. Mesterségesen kell ellenfelet találnia maga számára, akit okolni lehet a hibákért, az átalakulás problémáiért. Nem véletlen, hogy egyre inkább ki kell terjeszteniük az ellenfelek-ellenségek listáját. Kezdetben voltak a kommunisták, akik mellesleg hazaárulók és nemzetvesztők is voltak, ez párosult egy verbális antiszemitizmussal. Ezt később kiterjesztették a kollaboránsokra, a szakértő értelmiségiekre. Jelenleg egy "baloldali blokk"-tól való félelem jegyében an bloc az egész baloldalt kiáltják ki veszélyes gyülekezetnek, etikátlanul összerosva azt a szélsőjobboldallal. De más vonatkozásban is megfigyelhető a veszélyforrások keresésének eskalációja. A verbális antiszemitizmust követte-követi a cigányellenes fellépések feletti szemétkönyvés, majd a hatalmas menekültáradat hatására a "románok" – akik amúgy egyben romániai magyarok is –, a szerbek, horvátok, színesbőrűek stb. elleni akciók. Nem véletlen, hogy a védelmi doktrína része a "körkörös vélelem" elve! Ennek a fajta politizálásnak egyik legutóbbi vadhajtása a kacsának bizonyult merényletkísérlet Raffay Ernő ellen. Talán nem túlzás, ha kijelentjük, hogy ez a hatalmi berendezkedés a kirekesztő felfogást követve képes az országot végletesen kettéosztani. Egyrészt a "demokrácia papjainak" kasztjára, másrészt a fertőzöttek, a mások világára. Ez, ha más értelemben is, de rímel az 1/10 – 9/10-es latin-amerikanizálódott társadalomra (Bauer).

Hatalmas *erkölcsi válság is végigsöpör Magyarországon*. A kultúra árucikké silányodott, a közízlés amerikanizálódik. A magyar társadalom

nagy része nem kívánja magáévá tenni a felmelegített ideákat, elutasítja az új-vallásosság terjesztését, az egyházak megnövekedett szerepét, a finoman intézményesülő lelki terrort. Egyelőre úgy tűnik a keresztény-nemzeti eszmék elplántálása még nem hullt termékeny talajra, de már megindult az iskolák és óvodák szellemi befolyásolása.

A társadalom – mertoni értelemben vett – anómiás állapotba került. Megbomlott körülötte a világ, amely érthetlenné vált a tömegek számára. Ezzel párhuzamosan megjelennek a populista szemfényvesztők, s felerősödik egy igény a rendcsinálásra. E rendet meg lehet teremteni diktatúrával, de ezt jelenleg nem vállalná egyetlen épeszű politikai erő sem (kivéve a Szent Korona köré tömörülő csoportokat). Nem marad más, mint a lassúbb megoldás, szívós, kemény munkával kiépíteni egy olyan politikai struktúrát, amely lehetlenné teszi a mostani hatalmi elit számára az ország vezetéséből való kiesést. E folyamat végén teremtődik meg egy olyan állam, amely a polgári demokrácia díszleteit felhasználva magát demokratikusnak vallja, az alkotmányosság látszata létezik, a döntések azonban a parlamenti demokrácia játékszabályait lényegében megkerülve (parlamenti szavalógép) egy túlsúlyos hatalmat birtokló kormány kormányzat kezétől származnak. A társadalmi érdekképviselési-érdekérvényesítő szervek befolyása csekély, lényegében jelentéktelen vegetációra kárhoztatottak. Ezt lényegében fel lehet fogni a bürokratikus hatalomgyakorlás egyik formájának, amely nem a nyílt erőszakot használja fel céljai elérésére, hanem a nyilvánosságot megkerülve, lényegében sors módszerekkel éri el célját.

Azonban ez egy igen veszélyes taktika lehet. Ugyanis elképzelhető, hogy a jelenlegi hatalmi elit nem képes megoldani a válságot, amelyet még súlyosbíthat egy világgazdasági recesszió, a határok problematikája, az európai egység késése, a polgárháborús veszélyek stb. Ekkor helyükbe a szociális, nemzetiségi stb. feszültségek keltette hullámok hátán akár egy nyílt diktatúrát felvállaló csoport kerülhet hatalomra. Ha helytálló az a feltételezés, hogy a jelenlegi vezetés az autoritarizmus megteremtését emeli politikai cél rangjára, akkor a tüzzel játszik...

Mennyiben jogos tehát Magyarország vonatkozásában autoritarizmusról beszélni?

Véleményem szerint a jelenlegi folyamatok abba az irányba mutatnak, hogy kialakulóban van az előbbieken vázolt hatalmi struktúra. Mi bizonyítja ezt?

Közelítsünk a gazdaság felől a problémához! Folyamatban van a gazdaság tőkés átszervezése, amely nem megy áldozatok és ellenállás nélkül. A privatizáció felülről való vezénylése nyilvánvalóvá teszi a tényt, hogy itt valójában senki sem akar privatizációt. A kádárista vezetéstől örökölt informális kapcsolatok, a paternalizmus és a kézivezérlés

változatos formái virulnak. A különféle privatizációs biztosok kinevezései, a bankok állami többségi tulajdona stb. mind ebbe az irányba mutatnak. A bankok meghódításának fontosságát felesleges hangsúlyozni, hiszen így a renitens vállalatok hitelforrásai bezárulnak, s talán nem lehetetlen a számlákba való betekintés sem. Tárcánélküli miniszter felügyeli a bankok ideológiai megtisztítását. A szakértelem – amolyan gyanús bolsevik maszlagként – másodlagossá válik a politikai elkötelezettség után. A példákat lehetne még sorolni. De egy dolog kívánczik még ide: az önkormányzatok siralmas gazdasági helyzete sem valamiféle végzet eredménye. Tudatos manipuláció gyanítható a civil társadalom egységeit illetően. Hiszen egy autoriter hatalom számára a másként – is – gondolkodó önkormányzatok veszélyes ellenfélként jelennek meg.

A politikára figyelve a parlament színpad-jellege igen jól látható. A kormánykoalíció szavazógépén gond nélkül átdarálhatóak az egyszerű többséges törvények. Nem véletlen, hogy megint felvetődött a kétharmados törvények köre módosításának problémája. Újból élesen vetődik fel a bírói testületek pártatlanságának problematikája. A köztársasági elnök jogkörének szűkítésére már próbálkozások történtek. Az ellenzék asszisztáló szerepre van kényszerítve, de nem tehet semmit ez ellen. S ez nem is lehet másként, mert oly sikeresen folyik a fontos problémák elkendőzése, hogy az állampolgárok elvesztik lassan minden politikai aktivitásukat (Kisbér). A hagyományossá váló III/III-as perlekedés, a Zétényi-Takács törvény körüli visszhangok, az EXPO körüli cirkusz, az 1956-os vérengzések kivizsgálásának követelése, az akasztással való fenyegetőzés, a Hunnia folyóirat felkarolása stb. mind oda hatnak, hogy a politika színjátkká válik, s elfordulnak tőle az egyelőre még érdeklődők is. Emögött nem lehet nem látni a tudatos törekvést. El kell venni a választópolgároktól a maradék politikai aktivitást, hogy a jelenlegi hatalmi struktúra konzerválódjék. Itt kapcsolódhatunk az önkormányzatokhoz, amelyek a magukat megszervezni képes állampolgárok közösségeként veszélyes testként jelenik meg a vezető ideológusok számára!

Az ellenzék vonatkozásában érdemes még kitérni egy másik momentumra. A mindinkább formálissá váló ellenzék fontos a parlamentarizmus látszatának megőrzéséhez. Olyan helyzetbe kell azonban kényszeríteni, hogy ne lehessen másként tekinteni, mint a "haladás kerékkötőjének", "felelőtlenül obstruálónak" stb. Ehhez nemcsak paktumokra van szükség, hanem megfelelően magasra kell srófolni a párthelyiségek terembérletét, alacsonyra kell megállapítani a költségvetési támogatásokat, korlátozni kell a médiákban való megjelenését, vagy, ha mégis megjelenik akkor pl. pár perccel is, de le kell tromfolni őket, vezetőiket lehetetlen, méltatlan helyzetbe kell hozni (Kónya-Pető vita) stb. Sőt olyan fellépésre kell őket kényszeríteni, melynek következményeként a koalíció, mint a rend és biztonság "őre" léphet fel (lásd az SZDSZ-t a taxisblokádnál).

Nem kerülhető meg a többségi demokrácia-felfogás problémája sem. Sokat hangoztatott érv, hogy a magyar nép többsége erre a koalícióra voksolt anno – ami nyilvánvalóan csúsztatás. Maga a többségi demokrácia-felfogás nem eleve antidemokratikus. Ugyanakkor hatalmas problémája, hogy lehetőséget nyújt a kisebbségi vélemények figyelmen kívül hagyására, a kritikák elhallgattatására, az ellenzék szélmalomharcba való belekényszerítésére. Eltűnik az érdekbeszámítás, a minimáلكonszenzus pluralista elve helyett egy – társadalmi méreteit tekintve – kisebbség – valamilyen szempontból általa helyesnek tartott – véleményét ráerőlteti a törvényhozásra, valamint a lakosságra (moral majority-problem), ezzel egy olyan konfliktushalmozó politikát folytat, amely hozzájárul a társadalmi gazdasági válság mélyüléséhez.

Nem mehetünk el a tömegtájékoztatás, a médiák problémája mellett sem. A propaganda fontosságát már a XX. század nagy diktátorai is felismerték. De felismeri a jelen hatalmi berendezkedés is. Nemcsak a politikai ellenfelek lejáratásának eszköze ez, hanem egy új autoriter indoktrináció, a vallásos agymosás stb. eszköze is. De eszköze az ellenfelek manifesztálásának – és így a legitimáció újbóli megerősítésének – is, az emocionális kitörések erősítésének, a politikai szocializáció viselkedésmintái megváltoztatásának. Nem véletlen, hogy igyekeznek versenyt futni az ellenzékkel a médiák megszerzéséért, mert jól látható, hogy aki megszerzi a tömegtájékoztatást, az felmérhetetlen előnnyel indul az 1994-es választásokon. A múlt hetek eseményei (Nahlik kontra Hankiss) szerint e harc még jobban elfajulhat. Ezért még nem lezárható a jövő parlamenti választások esélyeinek latolgatása...

Ugyanakkor egy autoriter rendszer kiépülése nem mehet végbe a politikai kultúrában jelenlévő autoriter beállítódás és egy érzelmi mozzanatokat hangsúlyozó attitűd, valamint egy jelentős mértékű társadalmi intolerancia nélkül. A társadalom még mindig abban a liberális illúzióban ringatózik, hogy a szegények azért szegények, mert alkoholisták, mert nem dolgoznak stb. Ez természetesen nem igaz. De hozzájárul ahhoz, hogy a lesüllyedőben lévő középosztály félelmeit és dühét rávetítse az általa adóból eltartott csavargókra és szegényekre, akik társadalmi státusza messze a legalacsonyabb. Így olyan meghasonlott állapotba kerül, hogy felfelé küzd a megmaradásért, lefelé pedig tapossa az alatta lévőket. Innen már csak egy lépés az etnikai kisebbségek elleni fellépés, a kerepestarcsai internálótábor felállítása, a kiutasítások, a turisták elleni atrocitások, melyeket természetesen tagadnak. Jelzésértékű az is, hogy a skinhead-mozgalom ellen mindeddig nem történt komoly fellépés, leszámítva azt az egy pert a pártállam végnapjaiban. Hallgatólagosan eltűrik az ún. önvédelmi osztagok szervezését a falvakban, kisvárosokban, amelyek nemcsak bűnmegelőző funkciók ellátására alkalmasak, hanem a helyi nemzetiségi-faji ellentétek megoldására is eszközként szolgálhatnak. Természetesen egy ilyen

önszerveződés nem tekinthető károsnak egy autoriter hajlamú hatalom számára.

Úgy tűnik tehát, hogy a jelenlegi hatalmi rendszer a legjobb úton halad saját hatalmának bebetonozása felé. Nem látni vele szemben olyan erőt, amely el tudná kerülni a buktatókat, képes a gazdasági válság megoldását lehetővé tevő intézkedések drasztikusságát, kegyetlenségét csökkenteni. Az ellenzék padsoraiban igen nagy felkészültségű szakemberek foglalnak helyet, de nem tudni, hogy a közeljövőben lesz-e befolyásuk az ország gazdasági helyzetének megváltoztatására. Addig nem tehetünk egyebet, mint tépelődve masírozunk egy sötét torkú alagút felé... melynek végén nem tudni, hogy Európa integet-e, vagy az új diktátorok élesítik szuronyaikat.

Nagy Lajos

Elmélet és gyakorlat

"Aki nem tudja, az tanítja." – szoktuk néha mondani, s ezen a megállapításon kívül is sok köznyelvi fordulat (pl. Amerikában a "tojásfejű" elnevezés a tudósokra stb.) fejezi ki azt a széles körben elterjedt vélekedést, hogy a tudomány nem való semmire, amit az bizonyít, hogy képviselői, felkent papjai, a tudósok, egyetemi oktatók nemhogy a cipőfűzőjüket nem tudják megkötni, hanem még az általuk művelt szakterületen is kudarcot vallanak. Tehát pl. az elméleti közgazdász menedzserként csődbe viszi a vállalatot, pénzügyminiszterként az országot, a politikatudomány művelője politikusként már az első lépéseinél zajosan megbukik.

Annak ellenére, hogy nyilvánvalóan – s erről alább részletesebben írok! – vannak esetek, amelyekben az előbbi problematika a fenti élességgel jelentkezik, s ezért bizonyos mértékig éles szemű, bár nagyon rosszmájú észrevételnek tűnik nyitó aforizmánk, az ehhez hasonló megjegyzésekben alapvetően bizonyos öndefiniálási, kisebbségi komplexust oldani igyekvő próbálkozásokat kereshetünk. A gyakorlat embere, az intellektuálisan vonzó, saját szakmájára vonatkozó elméleti teljesítményeket – melyeket saját maga nem tudott volna létrehozni, s ezért ezek léte bizonyos értelemben a gyakorlat emberének saját területére vonatkozó kompetenciáját is kétségbe vonja – igyekszik elhatárolni és legalább verbálisan, "házi használatra" degradálni, hogy gátat vessen a kompetencia megkérdőjelezésének.

Természetesen ugyanilyen elhatárolási kísérletek vannak az "ellentábor"-ban is, a tudósok oldaláról is. Itt mindig gyanús az, akit gyakorlati teljesítményeiért avatnak díszdoktorrá (pl. politikatudományból, közgazdaságtanból stb.), hiszen nemegyszer, ha ezek az emberek tanítani kezdenek, akkor kiderül róluk az elméleti tájékozottság hiánya, s előadásaikban nem tudják saját gyakorlati tevékenységük lényegét megragadni, s gyakran lapos anekdotázásba csap át az órájuk.

Van-e valami mélyebb, a csoportok elhatárolódáson keresztüli öndefiniálási szükségletén túli oka az elmélet és gyakorlat szembenállásának? Hiszen a felületes szemlélőnek úgy tűnik, hogy szorosan összetartozik a kettő.

Az elmélet a gyakorlatot általánosítja, s ez által "töri az utat" számára. A gyakorlat adja az anyagot az elméletnek, s "teszteli" a legújabb eredményeket. S ezért úgy tűnik, hogy aki jó az egyikben, annak a másikban is jónak kell lenni.

Ha jobban belegondolunk a dologba, akkor rájövünk, hogy a fentebb leírt szoros összetartozás mellett sok tekintetben más az elmélet

és a gyakorlat funkciója, s ez az eltérés magyarázhatja a bevezetésben jelzett problémákat.

Az elmélet egyik legfontosabb funkciójaként az emberiség kollektív memóriájának szerepét említhetnénk. Vagyis az elmélet feladata, hogy a sokágú gyakorlat során felfedezett eljárásokat, összefüggéseket egy mindenki által hozzáférhető, logikailag felépített nyelvi struktúrába illessze, s ezáltal továbbadhatóvá tegye. A továbbadhatóságnak lényeges akadálya ugyanis, ha az eljárás megmarad abban a partikularitásban, ahogyan felfedezték azt.

Egy példával élve: egy magas, meredek sziklafalat egy ügyes ember hosszas próbálkozás után megmászhathat, s ha sokszor ismétli mutatványát, akkor előbb-utóbb ismerni fog minden kapaszkodást segítő kiszögellést, illetve bemélyedést. De minden lépését másképp kell megtenni, s ha valakinek el kellene magyaráznia, hogy hogyan mászta meg a falat, akkor valószínűleg – a sok egyedi, egymástól különböző lépés miatt, amiket esetleg nem is lát át, csak "érez" – ezt nem tudja megtenni. Ha azonban meghatározott közönként mélyedéseket vágunk a falba, akkor viszonylag egyszerűen el lehet mondani, hogy hogyan kell feljutni a fal tetejére.

A fenti példa mutatja az elmélet és gyakorlat célja közötti különbséget is. A gyakorlat célja: itt és most valahogy feljutni a fal tetejére. Az elméleti: olyan formára hozni a feljutás módját, hogy az később mindenki számára megtanulható, s ezért megismételhető legyen, ügyelve arra, hogy ez a mód lehetőség szerint a legegyszerűbb, az addigi, más területeken használt megoldásokhoz leginkább kapcsolható legyen.

No már most, aki tud sziklát mászni, az nem biztos, hogy tud lépcsőt építeni, s a lépcsőépítő nem biztos, hogy lépcső nélkül is feljut a szikla tetejére. Egy jó menedzser csinálhatja nagyon jól a dolgát, anélkül, hogy ezekről egy logikailag konzisztens fogalmi rendszerben számot tudna adni. S egy jó elméleti közgazdász az új jelenségekre olyan új fogalmakat találhat, melyek beilleszthetővé teszik azt a régi, fogalmilag megragadott tapasztalatok körébe, de nem biztos, hogy "ráérez" új, fogalmilag még nem tisztázott megoldásokra. Az elmélet a gyakorlat önreflexiója, de ezt a reflexiót más személyek végzik. A jó gyakorlathoz pedig közvetlenül nincs szükség feltétlenül önreflexióra. Ez ahhoz kell, hogy az új megoldás közkinccsé válhasson.

A fentiek alapján talán már egy kicsit jobban érthető, hogy miért fordulhatnak elő az írás elején jelzett problémák.

Banyár József

MEGHÍVÓ

A TEK-hét programtervezete (1992. április 6–9.)

/Március 28-tól április 2-ig: kiállítás az Egyetemen./

Az előadások helyszíne: a Ráday Kollégium könyvtárterme.

Április 6. – hétfő: *Média és társadalom*

16.00 – "Országúti disco" vagy "Oliver story" c. film vetítése

17.30 – A média milyen kapcsolatban van a társadalommal? Milyen hatással van a társadalomban uralkodó értékrendre és gondolkodásra?

Előadó: Szecső Tamás

19.30 – Hogyan változott meg a közvélemény fogalma, hogyan alakult át a politika tükrében?

Előadó: Levendel Ádám

Milyen képet tükröz – ad a társadalomról a média?

Előadó: Kepes András

Közben filmrészletek

Április 7. – kedd: *Média – hatalom – business*

16.00 – "Tőzsdecápák" c. film vetítése

17.30 – Mi a jelentősége a tömegtájékoztatási eszközök tulajdoni jellegének? A közszolgálati, kereskedelmi, magán adók és kiadók szerepe?

Előadó: Gombár Csaba

19.30 – Milyen üzleti lehetőségeket rejt magában a média? Mit jelent a reklám a hirdető és a médiatulajdonosok számára?

Előadó: Gergely István

Közben reklámok és rejtett reklámok

Április 8. – szerda: *A média és a kultúra*

16.00 – A "Fahrenheit 451" c. film vetítése és beszélgetés. A képi kultúra funkciói, hódító útjának hatása a rétegek kultúrára?

Előadó és beszélgetőpartner: Kovács András Bálint

MEGHÍVÓ

19.30 – Milyen hatással van a média a kultúrára? Milyen tere lehet-marad a "Gutenberg - galaxis"-nak?

Előadók: Almási Miklós, Szilágyi Ákos

A publicisztika helye és szerepe a tömegtájékoztatásban

Április 9. – csütörtök: *A média kritikája, a kritikus média*

16.00 – "A kizökkent világ" c. film vetítése

17.30 – A média működésének háttere, társadalmi összefüggései, következményei

Előadó: György Péter 19.30–Alternatív médiakészítés

Koncentrált médiaipar mellett lehetséges-e plurális média? Az alternatív média helye, lehetőségei.

Előadó: Peternák Miklós

A CB jelentősége, lehetőségei, mint alternatív média?

Előadó: Kenedi János

A Tilos Rádió öndefiníciója. A TR működését létre hívó és lehetővé tevő tényezők? Mint alternatív média mi a funkciója, milyen lehetőségei vannak?

Előadók: Tilos Rádiósok

Minden érdeklődőt nagy szeretettel várunk!

Az értelmiség kialakulásától a "fantomlét"-éig

" Az orosz értelmiség története:
a kommunizmus előtörténete."

A fenti mottó Nyikolaj Bergyajevtől származik, melyet "Az orosz kommunizmus értelme és eredete" c. művében írt le. S, hogy miért gondolja így? Erre a kérdésre próbálok választ keresni, miközben vizsgálom az orosz értelmiség kialakulását és jellegét, az egyes bölcséleti, filozófia irányzatok, áramlatok közötti eltéréseket, ezek hatását ill. hatástalanságát a történelmi eseményekre. Az elemzés során a Mérföldkövek¹ és a Mélységből² c. könyvek szerzőire és különös tekintettel Bergyajev írásaira támaszkodom.

Milyen az orosz értelmiség és mikortól létezik Oroszországban?

Oroszországban az értelmiség, melyet az "intelligencia" szóval jelölnek, sajátos kategória. A Nyugaton élő ember tévedés áldozata lenne, ha az orosz "intelligenciát" azzal a "képződménnyel" azonosítaná, amelyet Nyugaton az "intellectuells" szó jelent: a szellemi munkát végző és alkotó tevékenységet folytató emberek egy csoportja (tudósok, írók, művészek, egyetemi tanárok, tanítók stb.). Az orosz értelmiség fogalma egészen más jelenségre vonatkozik, nem egy társadalmi csoportról vagy rétegről van szó, nem is a "nemesek"-ről és nem is bizonyos foglalkozású emberekről. Olyan emberek is beletartoznak ebbe a fogalomba illetve fogalomkörbe, akik egyáltalán nem végeznek intellektuális-szellemi tevékenységet, sőt nem is különösebben intelligensek, műveltek. Számos olyan orosz tudós és író van viszont, akiket nem sorolhatunk ide.

"Az orosz értelmiség ugyanis sajátos erkölcsi felfogása, rendkívüli intoleráns, kötelező érvényűként deklarált világnézete, sajátos életrendje és szokásai, sőt sajátos, csak az értelmiségre jellemző, s a többi társadalmi csoporttól élesen eltérő külső megjelenés révén leginkább egy szerzetesrendre vagy egy vallási szektára emlékeztet." – definiálja Bergyajev.

Az orosz értelmiség ideológiai képződmény, nem pedig szakmai, gazdasági csoportosulás. Különböző társadalmi osztályokból áll: először és főként csak a nemesség műveltebb rétegei csatlakoztak, később a papok és a diakónusok fiai, kishivatalnokok, kispolgárok és – a jobbágyfelszabadítás után – a parasztok is. Így alakult ki az a vegyesrendű értelmiség, amelyet

¹ 1905-1907 -es forradalom szellemi ellenhatásaként született könyv, magyarul Az orosz forradalom démonai c. kötetben jelent meg.

² A könyv elemi erővel fejezi ki azt a rettenetet, amelyet az 1917-es októberi forradalom az orosz értelmiség többségéből kiváltott. Magyarul: válogatás Az orosz forradalom démonai c. kötetben.

kizárólag csak az eszme, mégpedig a szociális tartalmú eszme tart össze.

Az eleinte egyszerűen csak művelt rétegnek nevezett csoport a XIX. sz. második felére teljesen átalakul, s ezt az új típust nevezik értelmiségnek. Ekkorra már kirajzolódnak az értelmiség jellegzetes jegyei is. Ezen "jellegzetes jegyek" ismertetése előtt szeretnék kitérni arra a kérdésre, hogy mikortól létezik Oroszországban értelmiség.

A téma máig is vita tárgyát képezi: Vannak, akik a péteri modernizáció utáni "kis időszakot" leszámítva az értelmiség létezését az 1860-as évekhez kapcsolják és az 1920-as évekkel ezt le is zárják, míg Bergyajev szerint igaz ugyan, hogy az orosz bölcsélet és az orosz művészet kibontakozásához Nagy Péter reformja adta meg az első impulzusokat, de az orosz értelmiség tipikus jegyeinek körvonalazódása csak a XVIII. század végén tapasztalható.

Ezek a következők:

- a.) Az orosz értelmiség talajtalan, nincs kapcsolata a többi réteg életmódjával és hagyományaival.
- b.) Mindig valamely – elsősorban szociális – eszme vonzásában élt, s ezért az eszméért kész volt minden áldozatra. Az orosz politikai rend miatt azonban el volt szigetelve a tényleges társadalmi cselekvés lehetőségétől, s ez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a társadalmi tettet felváltsa a meddő álmodozás. Ebből viszont az következett, hogy a politika bölcséletbe és az irodalomba vonult vissza, s az irodalomkritikusok lettek a társadalmi és politikai elmélkedések letéteményesei.

Bár, mint azt a későbbiekben látni fogjuk illetve tárgyalni: a radikális értelmiség a fentebb említett "meddő álmodozás" helyett az eszmék megvalósításán ügyködött több-kevesebb sikerrel.

- c.) Az orosz értelmiség rettentően fogékony (volt) a nyugati eszmék és tanok iránt. Igaz, ezen gondolatokat a maguk sajátos módján, az esetek többségében dogmatikus módon dolgozták fel.
- d.) Bármilyen tudományos teória, hipotézis, amely Nyugaton még bírálat tárgyát képezte – az orosz értelmiség körében pillanatok alatt dogmává merevedett. A radikális orosz értelmiség a tudományt "bálványként imádta" és tisztelte. Számukra a darwinizmus sem pusztán egy vitatható biológiai elmélet volt, hanem dogma, s ha ezen dogmát nem fogadta el valaki, az morálisan gyanús volt. Az orosz értelmiség a saint-simonizmust, fourierizmust, a hegelianizmust, a materializmust és különösképpen a marxizmust egyaránt totalitárius és dogmatikus módon értelmezte és dolgozta fel.

e.) Az orosz értelmiségre kezdettől fogva börtön és kényszermunka, áldozatokkal és szenvedésekkel teli sors várt, pedig útja ekkor még nem is a forradalom, hanem felvilágosult gondolkodásmód felé vezetted. Ezt bizonyítja pl. a XVIII. századi orosz felvilágosodás neves alakjainak: Ragyiscsevnek és Norikovnak a sorsa, hisz eszméik és politikai nézeteik miatt először halálra ítélték őket, majd később megváltoztatták büntetésüket kényszermunkára illetve börtönfogságra.

Csaadajevvel szemben, aki a XIX. századi művelt felső körök tipikus képviselője volt és "úttörőnek" számított a nyugatosok melletti állásfoglalásával – mely szerint Oroszországnak a sajátos módján ugyan, de követnie kell Nyugatot és Péter útját folytatni – egészen másképp lépett fel a hatalom. Egyebek közt azzal válaszolt az orosz szellem ébredésére, hogy Csaadajevet örültnek nyilvánította és orvosi felügyelet alá helyeztette.

A későbbiekben aztán az emigráció jutott osztályrészül az orosz értelmiség tagjainak. Egyes adatok szerint az 1920-as évek elejére az értelmiségnek közel 50%-a kényszerült emigrációba és hazájának végleges elhagyására.

A különféle értelmiségi "körök"

A továbbiakban az eszmei irányzatok kialakulását illetve ezen irányzatok történelmi álláspontjának értékelését foglalom össze "tömören".

Mint azt említettem már a péteri modernizáció révén megjelenik az orosz értelmiség, melyet nemesi értelmiségnek is nevezhetünk. A nemesi értelmiség a XVIII. században rendkívül "távol áll" a néptől, s annak kultúrájától. Ez többé-kevésbé érthető is, hisz a péteri reformok csak a társadalom felső rétegét érintik meg. Nagy Péter reformjairól és azok jelentőségeiről így ír Bergyajev a bevezetőben már említett művében:

"Nagy Péter reformjai olyannyira meghatározzák az orosz történelem menetét, hogy még a XIX. századi eszmei irányok is – többek között – beszúrás tőlem: S. S.) a péteri reformok értékelése mentén különülnek el."

Itt szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a szlavofilek és a nyugatosok közötti véleménykülönbség részletes ismertetésétől eltekintek, de történelmi nézeteik értékelésekor figyelembe kell vennünk a következőket:

a szlavofilek: reális Nyugat-képpel, de idealizált múltbeli Oroszország-képpel rendelkeztek,

míg a nyugatosok: reális (jelen) Oroszország-képpel, és idealizált Nyugat-képpel és kevésbé koherens eszmerendszerrel rendelkeztek.

"Ma azonban már a szlavofilek és nyugatosok álláspontját is helytelennek és idejét múltnak kell minősítenünk. A szlavofilek úgy vélték, hogy Péter az eredeti orosz nemzeti alapelveket elárulta, s erőszakosan megtörte az orosz történelem szerves fejlődésvonalát. A nyugatosok viszont eleve semmiféle specifikus jelleget nem láttak az orosz történelemben, Oroszországot egyszerűen csak elmaradott kultúrával és civilizációval rendelkező államnak tekintették, mivel számukra a nyugat-európai típusú civilizáció volt az egyetlen és univerzális mérce, s szerintük épp Péter volt az, aki megnyitotta Oroszország előtt a nyugati kultúra és civilizáció útját.

A szlavofileknek nem volt igazuk a Péteri reformok megítélésében sem. Oroszország nem létezhetett tovább zárt, elszigetelt birodalomként, s az elmaradott katonái, tengerhajózási és gazdasági színvonal, a kultúra és a technikai civilizáció teljes hiánya méginkább lehetetlenné tette fönmaradását. Az orosz nép nemcsak arra volt képtelen, hogy küldetésének megfeleljen, hanem függetlensége is veszélyben forgott. A szlavofileknek azért sem volt igazuk, mert az orosz kultúra virágkora éppen Nagy Péter uralkodásának idejére esik, ez a korszak alapozta meg a puskinai életmű és a nagy orosz irodalom létrejöttének lehetőségét, a szellemi élet fellendülését, sőt ez a periódus készítette elő a talajt maguknak a szlavofileknek a föllépéséhez is. Oroszországnak ki kellett lépnie az elszigeteltségből és be kellett kapcsolódnia a világ vérkeringésébe. Az orosz nép csak ily módon tehetett eleget küldetésének: a világ szolgálatának.

A nyugatosoknak azért nem volt igazuk, mert tagadták az orosz nép és az orosz történelem sajátosságát, mert leegyszerűsítették a kultúra és a civilizáció fejlődésének kérdését; mert elvitatták Oroszország misszionáriusi szerepét, s egyedüli feladatát csak abban látták, hogy Nyugatot utolérje. Nem vették észre azt, amit a szlavofilek mégiscsak pontosan érzékeltek: nevezetesen azt, hogy a péteri reformok erőszakot tettek a nép lelkén és hitvilágán. Az erőszak sajátos reakciót váltott ki a nép körében: megszületett a legenda, hogy Nagy Péter maga az Antikrisztus

Nagy Péter ugyanolyan módszerekkel élt, mint később a bolsevikok. Meg akarta semmisíteni az ősi Moszkvai Birodalmat, gyökerestül ki akarta irtani az orosz élet alapját képező érzéseket, s célja elérése érdekében attól sem riadt vissza, hogy saját fiát kivégeztesse pusztán csak azért, mert az a régi rend híve volt. Az egyházzal és a régi típusú vallásossággal szemben alkalmazott eszközei szintén emlékeztetnek s bolsevizmus módszereire.

Érdemes lenne összevetni Péter és Lenin módszereit, a péteri és a bolsevik fordulat lezajlását. Mindkét esetben ugyanaz a durvaság és erőszak tapasztalható, "fönt" eldöntött elveket kényszerítették rá a népre, megtörnek egy szerves fejlődésvonalat, s megtagadják a hagyományokat. Az etatizmus mindkét esetben az államszervezet túlbujánzásához, s egy túlprivilegizált bürokrataréteg kialakulásához vezetett, ugyanúgy a centralizmus elve ural mindent, ugyanolyan erőszakosan és radikálisan akarják megvalósítani a civilizáció típusát."

Péter reformjaitól kezdve Oroszország – a nyugati fejlődéssel ellentétben – nagyon gyakran lett eszmék, későbbiekben rögeszmék, utópiák, társadalom javító illetve jobbító tervek megvalósításának terepe. A sajátos ebben az volt, hogy az eszméket – Nagy Péter állami méretekben, Szamarin és Petrasevszkij saját földbirtokán – még is megvalósították.

Az orosz intelligencia a maga egészében nem volt egyéb, mint a Jó Társadalom eszményének megvalósítására felesküdték "szerzetesrendje". A történelem azonban a XIX. századi értelmiséghez kegyes volt, többségüket megkímélte a megvalósítástól, azaz a hatalomtól, az erőszak alkalmazásától, míg a "bolsevikok számára nem voltak bevehetetlen erődök:" az eszmék – kellő eréllyel és elszántsággal – megvalósíthatók Oroszországban.

Nyugaton – szerencsére – ez az út járhatatlannak bizonyult.

Oroszország nem rossz eszmét választott, hanem megvalósulás helyett a megvalósítás útját járta, mely nem volt más, mint az állandó megvalósulatlanosság.

A társadalmi igazságosság és egyenlőség iránti vágy, a dolgozó osztályok magasabbrendű embertípusként való kezelése, a kapitalizmus és a burzsoázia megvetése, oszthatatlan világ- és életszemléletre való törekvés, szektás türelmetlenség, a kulturális elittel szembeni gyanakvás és ellenséges viszony, kizárólagos evilágiság, a szellem és a szellemi értékek tagadása, a materializmus kvázi-teológiai jegyekkel történő felruházása a kommunizmus lényegét képző jellegzetes vonások.

Mindezen vonások az orosz forradalmi, sőt az egyszerű radikális értelmiséget is jellemezték. A bolsevizmustól távol maradó régi értelmiségnek (maradékának) magára kellene ismernie ellenfelei jellemvonásában. Tévhit, hogy a hatalom az elnyomás intézménye egy másik, tőlük idegen típustól ered, holott valójában ők maguk is hozzájárultak ezek kialakulásához. Ez az orosz értelmiség exodusának és győztes forradalom utáni alakváltásának paradoxona.

Egy részük kommunista lett, s alkata az új körülményekhez idomult, más részük pedig – önnön múltjáról megfeledkezve – elutasította a szocialista forradalmat. Már a háború kialakított egy új lelkialkatot, mely típus hajlamos volt arra, hogy háborús módszereket

alkalmazva szervezze meg az életet is, az erőszaktól sem visszariadva, hatalomvágytól fűtötten, s az erőt bálványozva.

Olyan egyetemes természetű jelenség ez, mely a kommunizmusban és a fasizmusban egyaránt felismerhető. Mindennek következményeként Oroszországban új antropológiai típus, új arckifejezés jelenik meg: ezeknek az embereknek még a fellépése, a gesztuskészlete is más, mint a régi értelmiség. Az új kommunista típusban az egykori igazságszeretetet és együttérzést kiszorította az erő és a hatalom mozzanata, s kialakult az újabb kegyetlenségeket szülő kegyetlenség. Ez az új lelki alkat módfelett kedvezőnek bizonyult Lenin tervének végrehajtásához: ez a típus képezte a kommunista párt szervezeti alapját, a forradalom "magját".

Hiába a Mérföldkövek, hiába a Mélységből, Oroszország egy új fejlődési pályára állt, melyben semmi szükség a régi értelmiségre és az ő "károgására", hisz épül már a "Szép, új világ!", ahol legfeljebb "fantom életet" élhet.

Sebestyén Stella

Felhasznált irodalom

1. Nyikolaj Bergyajev: Az orosz kommunizmus értelme és eredete (Századvég, 1989)
2. Az orosz forradalom démonai (IDEA RUSSICA - sorozat, Századvég, 1990)
3. Juhász Anikó: Nyikolaj Bergyajev (Kossuth, 1984)
4. Török Endre: Az orosz vallásbölcselet virágkora I-II. (Vigília, 1988)

A ráció korlátai

Egy angol konzervatív gondolkodó, a múlt évben, a kelet-európai, általa "kommunistának" nevezett rendszerek bukásának okain elmélkedve, a következő megjegyzést tette: "A kommunizmus tévedés volt, mert egy szociális elgondolást olyan hévvel akart a lakosságra kényszeríteni, hogy a morális szempontok és viselkedésformák elsikkadtak az elgondolás megvalósítása során" (Kenneth Minogue: Összeomló társadalmak, tovább élő hitelek 2000/1990/9. 18. o.)

Tudva azt, hogy a konzervativizmus kedvenc szembeállítását, és az ész által konstruált, mesterséges "racionális" és a hagyományokban, az erkölcsökben tovább élő, természetes "irracionális" szembeállítását, nézzük meg, hogy mennyiben tehető felelőssé a ráció bolsevizmus tetteiért. S hogy visszatérjek a fenti idézethez, azt ugyan nem tudom, hogy mi a kommunizmus, s hogy tévedés volt-e, de a 30-as években szemmel láthatóan háttérbe szorultak a morális megfontolások (igaz egy "új" egy "forradalmi" morál nevében). S nagyon érdekes és jellemző, a racionalitás-fogalom új dimenzióinak megismerését ígérő annak az elemzése, hogy értelmes emberek, a szellemi elit hogyan magyarázta, s így hogyan tette elfogadhatóvá a maga számára ezt a gyakorlatot!

A legáltalánosabb megjegyzés, amit ezzel kapcsolatban tehetünk az, hogy a fent jelzett magyarázat gondolati szerkezete – bevallottan – megegyezik a felvilágosodás racionalitás-fogalmával. Tudvalévő, hogy a felvilágosodás teoretikusai minden régi gondolatot, hagyományt, intézményt az "Ész ítélőszéke" elé idéztek, s ott vagy racionálisnak bizonyult, s méltónak ítéltetett a fennmaradásra, vagy pedig – nem felelve meg az észszerűség kritériumainak – a történelem süllyesztőjébe került. Mi, akiknek élete nagyrészt a tudomány eredményei által szerveződik, azon tudományén, amelynek alapvető szemléleti formája az észszerűség, nem nagyon emelhetünk kifogást ezen eljárás lényegével szemben. A felvilágosodás óta eltelt több mint 200 esztendő sok-sok eseménye, s főképpen a minket leginkább érdeklő bolsevik kísérletet némely vonása azonban elengedhetetlenné teszi, hogy tüzetesebben szemügyre vegyük az "ősök" racionalitás-fogalmát. S itt mindjárt szembetűnik az "Ész ítélőszéke" (elgondolt) működésének néhány sajátossága, így pl.:

1. az "ítélet" meghozatala elvileg nem igényel időt, vagyis itt és most bármiről el tudom dönteni, hogy észszerű-e vagy sem. Ez persze feltételezi, hogy
2. birtokomban van a lehetséges racionális struktúrák, következtetési szabályok teljes gyűjteménye, tehát kizárt az a lehetőség, hogy egy jelenséget csak azért tekintek irracionálisnak, mert keveset tudok működéséről, s amit tudok, az egyik sémába sem illik.

Összefoglalva: Ebből a racionalitás-fogalomból a tudás minőségi (mélységi) fejlődésének elvi lehetősége hiányzik. Amit megenged: a jelenlegi gondolati struktúrának megfelelő (tehát ésszerű) jelenségek mennyiségi gyűjtése, a tudás mennyiségi "felhalmozása" (ld. pl. az Enciklopédia kísérletét!). Másképp: a mérce már a kezünkben van, így a továbbiakban csak a mérés a feladatunk, nem a mérce további korrigálása.

Mi következik a fentiekből *a bolsevizmus és az etika* kapcsolatára nézve? Sok minden, s már előre le kell szögezni, hogy a tanulságok nem csak az etikára vonatkoznak.

A tételes etika prototípusa a tízparancsolatban megtestesülő keresztény etika. A magatartási szabályok itt nem érvelve, az észre apellálva vannak levezetve, hanem "irracionálisan", parancsok formájában vannak megfogalmazva, s nem a belátásra bízzák a teljesítést, hanem szankciókat helyeznek kilátásba a nem-teljesítés esetére. Ez mégsem jelenti azt, hogy ezek a szabályok ésszerűtlenek, hiszen pl. a bolygómozgás azelőtt is ésszerű volt, mielőtt ésszerűen meg tudták volna magyarázni azt. (S itt a ráció egy elfogultságára bukkantunk, arra ugyanis, hogy az emberi gondolat termékei közül hajlamos csak azokat racionálisnak tekinteni, melyeket tudatosan a ráció kánonjai figyelembevételével hoztak létre. Az erkölcsöt ezért hajlamos irracionálisnak minősíteni!) Tehát az etika racionális lehet abban az értelemben, hogy sok-sok próbálgatás végeredménye és letisztázása, anélkül, hogy az alapul szolgáló társadalmi jelenségek már racionális sémákba lennének foglalva. S így az etika racionalitása csak egy hosszú tudományos kutatás során tárulhat fel. Ennek híján, jelenlegi részleges tudásunk bázisán ésszerűtlennek minősíthetjük azokat az erkölcsi tételeket, amelyeknek nem ismerjük még az alapját.

Az etikai parancsok másrésről, mint minden "hüvelykujj-szabály", tehermentesítik a gondolkodást. S itt a racionalitásnak újra az 1. sajátossága bukkan elő: a végtelen gondolkodási kapacitással rendelkezés feltételezése. Vagyis bármilyen jelenséget közvetlenül a logika alapjára képes vagyok visszavezetni, s ez alapján megítélni azt.

A fenti gondolkodásmódbeli jellemzők mind jellemzőek a bolsevik "észjárásra". Mégis – bár el kell ismernünk, hogy ez alapvető tévedésekre adott okot minden időben – minőségi különbség van a "klasszikus" bolsevizmus (a forradalom előtt illetve alatt, a '20-as évek közepéig) és annak sztálini elfajulása között. A különbség mind az érvelés jellegében, mind az érvelés tárgyában, vagyis az elutasított valóságban fellelhető. A "klasszikus" bolsevizmus által elutasított valóság irracionalizmusa valójában egy jól átlátott racionális struktúra volt, amit ezért a racionális gondolkodás "saját pályán", s így "jogosan" tudott "megverni". Arról van szó, hogy a 17 előtti orosz rendszer összetartó morális elvek nagyon

átlátható módon a hagyományos orosz uralkodó réteg uralmát biztosító "kötőanyaggá" züllöttek (ld. pl. a "hazafiság", a cárnak való engedelmesség stb. morális elveit). Tehát a "klasszikus" bolsevizmus egy rosszhiszeműen, az uralmi racionalitás elrejtésének szándékával használt irracionális frazeológiát dobott ki illetve leplezett le elsősorban, bár e "leleplezés" kétségkívül túlment jogos határain, amikor szinte minden addigi erkölcsi elvet, mint az uralkodó osztály uralmát biztosító elvet ítelt el. Ebben a vonatkozásban a bolsevik fordulatot a hegeli fejlődésfogalom-tagadás stádiumaként foghatjuk fel, ami egy szükségszerűen előálló stádium, amikor valamely dolog újonnan felfedezett aspektusa olyan éles fényt vet a dologra, hogy a régi igazságokra is egy ideig a tévelygés árnyéka hull. Idő kell, míg az új "fényhez" hozzászokik a "szem".

Merőben ellentétes ezzel a sztálini korszak "racionalizmusa", ami már "első körben" is színvonalcsökkenésként aposztrofálható. A színvonalcsökkenés lényege: a sztálinista érvelésmód merevsége, s a "vaslogika" szegényessége, ami ráadásul a "lehetséges racionális érvek" – tehát amiket egyáltalán egy vitában használni lehet – tekintetében meglehetősen önkényes, vagyis nem általános szabályok, hanem a "vitavezető" szubjektív megítélése dönti el az adott vitához egyáltalán használható érveket. De nem maga a színvonalcsökkenés a lényeg. Hanem az, hogy formájában az ellenkezője, tartalmában ugyanaz zajlik le Sztálin idejében, mint a 17 előtti Oroszországban. Míg 17 előtt irracionális frazeológiába öltöztették az uralmi racionalitást, addig Sztálin alatt ugyanezt a funkciót egy lesilányított, s ezért önkényesen felhasználható racionális frazeológia vette át. Ha úgy tetszik Sztálin ösztönösen ráérezett, hogy a felvilágosodás racionalitás-fogalmának fent elemzett gyengeségét ki lehet használni oly módon, hogy a lényegileg önkényes cselekedeteknek racionális, s ezért teljesen modern legitimitációt lehet adni.

S mi az etikán túlmutató általánosabb tanulság? Semmiképpen sem az, hogy a racionalitás mellett az irracionálitást is mint vele egyenrangú megismerési lehetőséget rehabilitáljuk. A ráció végső soron a megismerés egyetlen lehetséges útja, de racionális struktúrák nemcsak eszünk céltudatos használatával jöhetnek létre, működésük magyarázatának hiánya nem a ráció hiányát jelenti.

Ez a felismerés persze megingatja a racionalizmus magabiztos használatát, s az eddigiekhez képest visszafogottságra buzdítja az "Ész ítélőszékének" bírót. A visszafogottság pedig az ellenkező veszéllyel jár, mint a felvilágosodás racionalitás fogalma. Míg ez racionális jelenségeket, struktúrákat is irracionálisként bélyegez meg, addig a "visszafogott" ítélkezés esetleg túl sokáig "megbocsátó" irracionális jelenségekkel szemben, vizsgálva azok fel nem fedett "racionális magvát".

Banyár József

Réz András:

A kommersz filmek esztétikája*

A giccs, a kommersz művészettörténetileg kb. a biedermeier kortól eredeztethető. Akkor indult el hódító útjára ez a mesterkéltséget, ál-illúziókat keltő kifejezési mód. A múlt század végére már nem csak a festészetben, a kerámiában, a kisplasztikában, de a nyomdatechnika széleskörűvé válásával a sajtóban, könyvkiadásban is megjelent (színes magazinok, képregények, ponyvák). Innen már csak egy lépés volt, hogy az újonnan feltalált mozgófilm világába is betörjön. Réz András előadása egy rövid kultúrtörténeti áttekintést adott arról, hogy a kommersz miként nyert létjogosultságot mindennapi életünkben, és milyen szerepet tölt be ott ma is. Úgy gondolom, hogy az előadás alapvetően ugyan a filmekről szólt, de jelentős része tekinthetőek általánosabb érvényűnek is. E rövid bevezető után kezdődhet a mese.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy (sok) emberke közösség. Ez a közösség, a maga izoláltságával, egy sehol máshol nem létező, sajátos kultúra termelője, fogyasztója, s egyben közvetítője is volt. Működésének létfeltételét adta a személyesség, a generációk együttélése. A hagyományok, a tradíció biztosította, hogy itt kicsit minden meg volt előre komponálva (ki kinek lesz a férje-felesége, ki öröklí az apa műhelyét stb.). Ez egy szép, megbízható világ lehetett, ahol az egyén nem kényszerült minden egyes esetben arra, hogy magára vállalja a döntés terhét. A közösség egyes tagja boldogan elfogadta a döntést, vagy egy sajátos pikantériával fűszerezve, szembeszállt a többiekkel. Bárhogyan is döntött az egyes emberkén, amögött ott húzódott az, hogy egy jól körülhatárolható, biztos helye volt a közösségben. Tisztában volt lehetőségeivel, mozgási terével. Az alapvető együttélési szabályokat ugyanis már gyerekkorában, a mindennapi esti mesékkel beléplántálták gondolkodásába.

Azonban telt múlt az idő, a világ fejlődése felgyorsult, kis közösségünk egyre nagyobb lett és izoláltságát is fokozatosan feloldotta a közlekedési technika fejlődése. Mindezen túl a fokozódó munkamegosztás egyre inkább felbontotta a korábbi autark szisztémákat, olyan mértékig fokozva egy közösség féloldalasságát, mint ahogyan az egy bánya- vagy textilvárosban megfigyelhető. Azaz a sok felnőtt, ivarérett emberke nem tudja a korábbi életét az évszázadokon keresztül megszokott sémák alapján folytatni. Már nincs garancia arra, hogy lesz a falunak mondjuk mesemondója, házasságközvetítője, hogy működni fog a közösségben a belső hírhálózat. *Szinte semmire sincs garancia.* Az egyes ember egyre kevésbé tudott egy személyben az egyetemes kultúra termelője, fogyasztója és közvetítője is lenni. A kultúra is bekerült a munkamegosztás nagy körfolyamatába. Pontosabban egy sajátos kettősség alakult ki: fennmaradt a korábbi módon formálódó, ún. *plebejus* (népi) kultúra is, de mellette egyre nagyobb teret hódított magának egy fura,

---

* A cikk Réz András azonos című előadása alapján készült, mely előadást 1992. február 25-én tartotta a TEK-ben.

szakosodott, ún. *arisztokrata* kultúra. Ez utóbbi, a korábbi szerves rendszerből kiszakadva, tanárok, festők, színészek, udvari bolondok személyében, az arisztokrácia támogatásával teremt meg egy új kultúrvilágot. A fenti szakadás, szétzilálódás több mindennel datálható (a gyarmatosítások, az ipari forradalom), de pontos határai nem húzhatóak meg. Egy biztos: az előbb vázolt folyamatok az embereket egyre inkább elbizonytalanítják, lelkükben egy sajátos űrt teremtenek. Némi iróniával mondhatjuk, hogy még szerencse, hogy már létezik a szakemberek által előállított kultúra, legalább pótolja a lelkekben születő hiányokat, az elveszett értékeket (legalábbis megpróbálja).

Ezek után feltehető a kérdés: *spontán tömegigényt* vagy *disznó manipulációt* testesítenek-e meg a kommersz filmek. Ez egy látszólag elméleti, de már a bevezetőből is láthatóan, végtelenül gyakorlati kérdés is.

Annak idején a hivatalos álláspont nálunk az volt, hogy "természetesen" a kommersz mesterségesen kiváltott igény, mint a fogyasztói társadalomban minden. Tehát: a kommersz árucikk, ami a kutyának sem kellene, ha nem csinálnák. Így azonban viszik, mint a cukrot, mert erre vannak beállítva a fogyasztók. Valóban annyira hülyék lennének, hogy bedőlnének néhány jó üzleti fogásnak, és ezért néznék meg az ugyanarra a kaptafára készülő western-, akció-, katasztrófa- vagy akár pornó filmek tömkelegét? Sőt, mi több, még tiltakozunk is, ha pl. egy western vége nem a szokásos (a jó megdicsőül, a gonosz elnyeri méltó büntetését) mintát követi. Gyermeki lelkünk is ugyanígy tiltakozott volna, ha a vasorrú bába helyett Jancsi és Juliska került volna a sütőlapátra. Nem véletlen a példa. A kommersz- ill. a tömegfilm ugyanis mint *modern city-mese* ragadható meg első megközelítésben. Mint minden mese, valamiféle magatartásmintát, szocializációs sémát mutatnak ezek is a nézőjüknek. Míg azonban az, hogy egy gyerek hetvenhetedszer is meghallgassa a Hófehérkét, az egy természetes dolog, addig az, hogy egy felnőtt ember érezzen állandó igényt ezekre a city-mesékre, már korántsem az. Ennek gyökereire, a szétzilálódó világra, már a bevezetőben utaltam, de térjünk még vissza rá Réz András egyik szemléletes példáján keresztül. Egy normális, együttélő közösségben az nem jelenthet problémát, hogy az eladó sorba került lány megtanuljon főzni. Erre a család szerkezete jelenti a garanciát. Ha azonban a családok szétpotyognak, a generációk eltávolodnak egymástól, akkor csak szakácskönyvből lehet megtanulni főzni. Csakhogy az ebben a könyvben leírtak mögül hiányzik a személyesség, a mi egyéniségünkre szabottság, ami a főzés tudományában valaha megvolt. A szakácskönyv megpróbál bennünk valamiféle közös elemet elérni, tulajdonképpen uniformizál. Megpróbálja a gasztronómia és kulinária végtelen gazdagságát nyomtatott oldalakra redukálni. Ez még nem is olyan nagy baj. Az igazi gond az lesz, ha jól sikerül ez a redukció, és pl. egy magyar halászlét a világ bármely pontján képesek lesznek ugyanolyan módon készíteni (ahogy a hamburger máris egyformán rossz – bár ez ízlés dolga – az

egész világon. Ebben a példában Réz András csak egyetlen szeletét ragadta meg annak, hogy az európai, ún. meleg kultúrákban (az előadás végig csak róluk szólt) már csak nyomokban találjuk a korábbi otthonos közösségeket, helyettük furcsa, *másodlagos közösségek* alakultak ki. E másodlagos közösségek tagjai nem ismerik egymást, látszólag mégis "minden probléma" nélkül tudnak értékekről, élményekről beszélni, lakjanak a világnak bármely pontján is. Minden, ami tömegkommunikált, eljut valamennyiőjükhöz. Az, amit korábban legfeljebb csak egy kis csoport élhetett meg, tudhatott magáénak, ma egy pillanat alatt válhat tízmilliók közös élményévé. Márpedig pl. turistaként Berlitzet olvasva, így felfedezve a világot, ugyanolyan részei vagyunk a személytelen tömegkultúrának, mint Arnold Schwarzenegger, Harrison Ford vagy Silvester Stallone.

A tömegfilm ezért nem egyszerűen léha szórakozás, hanem az az esély, hogy egy végtelenül feltrancsírozott, elemeiben szétszaggatott világban képesek legyünk közös értékek birtokába jutni. Egy ilyen világban ugyanis nem öröklődik át folyamatosan a jó-rossz, a bűn-nem bűn stb. elhatárolások lényege. Egy tömegfilm persze *nem moralizál*, csak konstans mintákat mutat be, amelyeket meg tud erősíteni egy külső logikai hálóval is. Hiszen a tömegfilm alapvetően közhelyekre épül, bizonyos társadalmi előítélet rendszereket mintáz meg. Amikor tömegfilmet nézel, valóban egy manipuláció áldozata vagy. A furcsa azonban az, hogy nem valamiféle központi hatalom, hanem a közösség maga manipulálja önmagát. A tömegfilm-rendező ugyanis nem önkifejez, nem a személyes mítoszát teremti meg. A tömegfilmen csak a populáris mítosz jelenik meg: rémhírek, előítéletek, közhiedelmek. És mi mindnyájan részesei vagyunk a populáris mítoszok teremtésének és fogyasztásának. (Persze ezek a mítoszok nem csak a filmekben, hanem a viccekben, képregényekben, a tévében, a slágerekben is megjelennek. Nincs egy elegáns hordozójuk, egy Iliász-méretű poémájuk.) Ezeket a mítoszokat azonban nem lehet leírni, nincsen nekik pantheonjuk, nincsenek fő- és alisteneik. A tömegfilmes azonban próbálja reléként felfogni azt, hogy mit akar a néző. Alantas módon kiszolgálja a nézőt, visszaadva neki azt, amit "érdemel" ill. gondol, csak éppen struktúráit formában. Ezáltal egy olyan lehetőséget kap az egyén, hogy a saját fejében lévő mítoszt másnap összevethesse pl. a munkatársával. Megegyezhetnek abban, hogy mindkettejük szerint ugyanaz volt a jó és a rossz, ugyanaz volt a csaló és a szerelmes. Egyszerű képleteket kapnak az emberek, a tömegfilm által, mindennapi érintkezéseikhez. Úgy is mondhatnánk, hogy a tömegfilm:

helyettesíti a hiányzó társadalmi viszonyokat, értékeket és emberi konfliktusokat.

Újra hangsúlyozandó, hogy a tömegfilm nem moralizál, mert arra van berendezkedve, hogy nézőjének nem feltétlenül van morális tartása. (Szemben a tömegfilmmel, mondjuk Sára Sándor: Könyörtelen idők című filmje csak azok által értelmezhető és élvezhető, akiknek *van*

morális tartása, akik tudják, kinek volt igaza és kinek nem a film szereplői közül.)

A fenti állítást megpróbálta igazolni Réz András a western példáján keresztül is. Aki ismeri ugyanis Amerikát, az jól tudja, hogy a westernnek alig van köze a Vadnyugathoz. A western tartalma, mondanivalója, az amerikai társadalom és gazdaság változásával párhuzamosan, folyamatosan változott. Elsődleges funkciója az volt, hogy *bemutassa egy népek kohójaként alakuló társadalom fejlődési stációit*. A hősidőkben még az volt a fontos, hogy bemutassa az indiánság, mint vadság elleni küzdelem, a civilizáció és konzervativizmus szembenállását. Kellott egy olyan mítosz, amely az emberek életének bármely kritikus pillanatában igazolta a cselekedeteinek létjogosultságát. Nem lehettek dilemmái. A populáris mítoszok döntöttek helyette. Mert azt mondta: "Civilizálunk, a hét szentségit, hát hullik az az indián." A western későbbi szakaszaiban már nem a vadság elleni küzdelemről szól, hanem az állattartó és földműves szembenállást viszi vásznonra, az utóbbiak pozitívosságát hangsúlyozva. A következő fokozat egy megállapodott közösség együttélését mutatja be, ahol a köznek van mindig igaza, a törvény mindenek feletti, még ha a köz nem is tud saját igazának minden esetben érvényt szerezni. Látható, hogy a western is egész élettörténete során csak alapelveket sulykolt és példázott. A negyvenes évekre azonban jött egy új generáció, a western funkcióját veszítette. Mint minden tömegfilm felett, a western fölött is eljárt az idő. Már nem kellett vasutat, gyárat építeni, aranyat ásni vagy olajkutakat fúrni, már nem volt helytálló; hogy a törvény mindenek feletti. Újra borult a világ, új tömegfilmek, új példázatok, új szabadság mítoszok következtek. És Amerikában, mint permisszív társadalomban, az együttélési szabályokat aszerint kellett lazítani, ahogyan a társadalom előremozdult. Ezért jelentek meg a vásznon a pozitív értelemben vett csavargók, az easy rider-ek, a linkek, a homokosok, a narkósok, és Amerika egyre toleránsabban szemléli őket. *Mert lehet, hogy épp a tömegfilmeket keresztül kell majd legitimálni azokat a társadalmi változásokat, amelyek lezajlottak*. Lehetséges, hogy USA a tömegfilmjein keresztül képes pl. a fehér és színesbőrű lakosság együttélésének a viszonyát konszolidálni, hiszen ma már az is természetes, hogy számtalan film hőse kínai, japán vagy mexikói. A tömegfilmek, ha nem is adnak megoldást, feloldozást adnak előítéleteinkre, és már ez is valami. Különösen akkor az, ha újra hangsúlyozzuk, hogy mindezt a tömegfilm a legkevésbé sem állami megrendelésre teszi, hanem szép lassan mi magunk számolunk le idejét múlt előítéleteinkkel és hiedelmeinkkel.

Az előbb elmondottakból is érzékelhető az, hogy a tömegfilm hihetetlenül avulékony, minden mítosz felett előbb-utóbb eljárt az idő. Például a korábban oly népszerű Bonnie és Clyde ma már nem időszerű, mert a szabadság mítoszaról szól. Miközben a mai világunk egyre zártabb és konzervatívabb, egyre több félelemmel megspékelve, ahol a szabadság is átértelmeződött. Ez a világ egyre inkább nem arról

szól, hogy a szabadság azért szabadság, bármi történjen is. Persze, ettől függetlenül még szeretheti valaki a Bonnie és Clyde-ot, de az akkor is csak egy letűnt világ lenyomata marad.

A tömegfilmek másik fontos funkciójáról még csak érintőlegesen esett szó, pedig talán legalább olyan fontos, mint az előbbi. Konkrétan: *a tömegfilm lehetővé teszi olyan élmények megélését is, amelyeinek általában nemigen lehetünk részesei.* Összefoglalóan azt mondhatnánk; hogy a tömegfilm egyik célja, hogy a mozinézőben kisebb-nagyobb érzelemviharokat kavarjon. Ezeknek az érzelemviharoknak a hitelességét persze kétségbe vonhatjuk, a hasznosságát azonban nem. Ugyanis ha az érzelmek elszabadításának nem adatik meg a természetes közösségi formája, nem tudunk bőgni és harsányan röhögni, akkor attól szenvedünk. Márpedig, a hétköznapi élet nem engedik meg a szélsőségeket. A mozi ettől nagyszerű. Nem csak színes és mozgó, hanem sötét van. Lazíthatunk, kicsit feloldódhatunk, együtt nevetgetünk sírhatunk a többiekkel. *A mozinak felszabadító ereje van.* És ami igaz, az igaz, a legfélelmetesebb giccsek szokták a legnagyobb érzelemviharokat kiváltani. Ezekre az érzelemviharokra mondhatjuk, a hagyományos katarzis-elméletekkel szemben, hogy "kis katarzisok". Az igazi katarzis ugyanis az, amit Lukács György úgy ragadott meg, mint megtisztulást. Eszerint az ember, mint valamiféle teljesség, belép egy folyamatba, ahol fölszámolja a köznapi énjét, egy olyan emelkedett lényé válik a mű befogadása során, amely lehetővé teszi, hogy meghaladja önmagát, előítéleteit, megkövült gondolatait, sémáit, hogy a végén, mint *nembeli* ember másszon ki ebből a folyamatból, hogy ne mint X, mint egyed élje meg a történetet, hanem a műalkotás által az emberi nem részévé emelkedjen. Ez az igazi, nemes megtisztulás, egy nagy hétvégi fürdőzés, a hajmosástól a körömtisztításig, míg a love story-k, a pet cemetery-k lehet, hogy csak a hónalj spray megfelelői. Azaz: nagyon pillanatnyi és felszínes hatásnak. De valahányszor beülünk megnézni egy ilyen kommersz filmet, mindannyiszor megkapjuk a lehetőséget; hogy legalább egy kicsit ne érezzük saját feszültségeinket és kínjainkat. Arra a másfél-két órára átadjuk magunkat annak az élvezetnek, hogy közvetlenül a nyúltagyunkat ingerlik, hogy ősi idegrendszerünk reakciói befolyásolják a hangulatunkat és cselekvéseinket, nem a mindennapi racionalitás.

Réz András tehát egy látszólag egyszerű, mégis nagyon tartalmas magyarázatot adott a kommersz lényegéről. Ebből kiderült, hogy lehet a koramerszet ugyan nem szeretni, de hogy kiiktassuk a mindennapjainkból, arról meglehet, hogy már lekéstünk.

Balogh Erika

Hayek Magyarországon*

Friedrich August von Hayek *Út a szolgáshoz* című műve alapmű. Ez az a politikai röpirat, mely az Elbától keletre fekvő országok 1989–90-es rendszerváltásnak nevezett politikai fordulatai ideológiai alapjául szolgált. Ugyanis a köztudat formálói ebben az időszakban pontosan úgy tették fel a mindent eldöntő kérdést, ahogy azt négy és fél évtizeddel korábban Hayek fogalmazta: "Vagy elfogadjuk a piac személytelen fegyelme által kormányzott társadalmi berendezkedést, vagy bele kell törődnünk abba, hogy a társadalmat néhány egyén akarata irányítja – egyetlen más lehetőség sem adott számunkra" (258. old.). *Totalitárius diktatúra, vagy szabad piaci társadalom. Ez volt a kérdés, s a népek választottak.*

Szabadság és szolgátság

Hayek, az osztrák születésű, Amerikában letelepedett közgazdász, a második világháború időszakában írta e könyvet, hogy a világtörténelem legerőszakosabb, legpusztítóbb időszakában magasra emelje a liberalizmus, a személyes szabadság eszméjét, és új életre keltse a XIX. század vezérelvét, miszerint csakis "az egyén szabadságát érvényesítő politika az egyetlen valóban progresszív politika" (306. o.). S bár a szövegben tettenérhető, hogy a szerzőt – a fasizmus és a háború pusztításai mellett – nem kis mértékben sarkallta könyve megírására az, hogy az angol politikai életben a Munkáspárt lépett a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező Liberális Párt helyére, a mű mégis csak döntően a politikai eszmetörténet nagy folyamába tartozik, s mint ilyen, kiemelkedő jelentőséggel bír. Különösen egy olyan időszakban, amikor egy japán nevű amerikai külügyminisztériumi bürokrata világhírnévre tett szert a liberalizmus végső győzelmének – a történelem végeként való – meghirdetésével.

Hayek 1944-ben megjelent könyve – *New Deal, hadikeynesizmus, ötéves terv és minden hasonló ellenére* – leszögezi, hogy az ember legfontosabb értéke a szabadság, s emiatt az állam szerepét minimális szinten kell tartani. A szabadság, vagyis a kényszermentesség fontosabb, mint a demokrácia, és felsőbbrendű, mint a biztonság igénye. Az állam egyúttal önkényt is jelent, s ezért inkább vállalni kell a gazdagok hatalmát, mintsem azt, hogy hatalom által lehessen gazdagságra szert tenni. A szabadság komplexumának része a piacra való belépés és az onnan történő kilépés szabadsága, ami egyúttal szabad foglalkozásválasztást is jelent. (Ez arra enged következtetni, hogy valamiféle absztrakt szabadságról, egy nyilvánvalóan elérhetetlen, legfeljebb megközelíthető ideáról van szó.) A pénz pedig "a szabadság

---

* Friedrich A. Hayek: *Út a szolgáshoz* (KJK, 1991.) című könyve az elemzés alapja.

egyik legnagyobb eszköze, amit ember valaha is létrehozott" (129. o.) – olvashatjuk, s perszer rögtön ide kívánczik, hogy amennyiben eszköze, annyiban mércéje is a szabadságnak a pénz.

Hayek úgy tekint vissza a XIX. század társadalmára, mint amelyben a szabadság eszménye a lehető legnagyobb mértékben megvalósult a gyakorlatban is. Nem volt ugyan igazi "laissez-faire", de ezt nem is kell elvárni. Érvényesültek az individualizmus alapértékei: a függetlenség, önállóság és kockázatvállalási hajlandóság. A magántulajdon nem jelentett privilégiumot, s a kapitalizmus e liberális-kompetitív szakaszában érvényesült a formális jog alapelve, a kivételek legszűkebb körű alkalmazása. Még a szegények is sokkal szegényebbek voltak, hiszen sorsukat nem a beavatkozó állam alakította, hanem a piac személytelen mechanizmusai.

Ez a rendszer akkor maradhatott volna fenn, ha az állam megmaradt volna azon a szinten, amelyen létrehozta a társadalom jogi kereteit, "kitűzte az útjelző táblákat", de nem írta elő mindenkinek a kötelező útvonalakat. S nem lépné túl a bűvös határt, hogyha a tervezést a verseny érdekében, s nem a verseny ellen alkalmazná. Vagyis a liberális elvekkel összehangolható a monopolelles szabályozás, az ismeretek, információk terjedésének és a mobilitásnak az elősegítése, valamint az egyént kiszolgáltatottá és védtelenné tevő események alkalmával történő beavatkozás.

Ezzel szemben századunk közepére kézzelfogható közelségbe került a totalitárius rendszer, az állam mindenhatósága az egyén fölött. A hatalom koncentráldott, s egyre inkább egy mindenható központi tervező testület kezébe helyeződött. E testületek – Hayek ítélete szerint helytelenül – természettudományos elveket, mérnöki módszereket kívánnak alkalmazni a gazdaságra, a társadalomra. Tervezni akarnak, előrelátni. Az iparágak fölötti ellenőrzés igényéből azonban rövid úton kialakul az egész társadalom általános elnyomása, mely nagyságrendjét tekintve össze sem hasonlítható az egyént gazdasági válságok időszakában súlytó marginális szabadságvesztéssel.

A tervezett társadalomban minden politikai kérdéssé válik. A gazdaságra kiterjesztett politikai hatalom egyúttal a fogyasztók ellenőrzését is jelenti, vagyis minden kollektívizmus egyenesen vezet a kaszárnyakommunizmushoz. Hayek a jelek szerint nem tud elképzelni olyan központot, amely ne lenne diktatórikus, és cél- és eszközrendszerét demokratikus úton alakítaná ki. Az állam és a kollektívizmus elemzését egyfajta általános falanszter-komplexus hatja át.

Problémát okozhat, hogy Hayek csak a politikára, a magánvállalatokon kívülre kiterjesztve helyteleníti a gyárrendszert, vagyis a személyes függőség merev hierarchiáját, az ellen viszont nem emel kifogást, hogy a gyár gyárrendszerű, vagyis hogy a termelés szférájában jogfosztott és elnyomott az állampolgárok jelentős tömege. Az elmélet ez alól egyetlen (elméleti) kibúvót kínál, mégpedig azt, hogy a

szabad társadalomban a foglalkozás megválasztása is szabad, vagyis az adott munkahelyre való be- és kilépés tökéletesen önkéntes. Nem határozható meg a szöveg alapján az sem, hogy hol kezdődik a jelentős, s a túlzott állami beavatkozás, mi az a bizonyos hányada. a köztulajdonnak, amely még nem veszélyes, s amelyen túl viszont visszafordíthatatlanná válik a társadalom elgyárosodása.

Úton a szolgasághoz

Századunk közepére a különböző országok egyformán ráléptek a szolgasághoz vezető, s az európai civilizáció individualista alapértékeit felszámoló útra. Németországban e tendencia gyakorlatilag tetőzött is, de például Anglia sem maradt mentes a torzulásoktól. E végzetes folyamatot szervezett erők, a tőke és a munka monopolista szervezetei siettetik, kihasználva az emberek biztonságigényét, megalapozatlan bizalmát. A monopóliumok hívei részben azáltal nyernek támogatást, hogy más csoportokat is részesedni engednek nyereségeikből, azt a látszatot keltve, hogy így a közérdek nyer az egész ügyön. "S bár világosan kell látnunk, hogy például a monopolista által fizetett magasabb bérek éppannyira a kizsákmányolásnak köszönhetőek, mint saját profitja, s hogy ez a nyereség nemcsak az összes többi fogyasztót, hanem különösen az összes többi bérből élőt is szegényebbé teszi, az a tény, hogy a monopolista magasabb béreket képes fizetni, mégis immár nemcsak a kedvezményezett, hanem az egész közvélemény szemében legitim érv a monopóliumok mellett" (255. o.) – írja Hayek, s rámutat azokra az eltévelyedett szocialistákra, akik figyelemre méltó gyöngédséget tanúsítanak a "járadékos kötvénytulajdonosok", vagyis a szelvényvagdosók ellen. Hayek tehát igen őszintén ír a kapitalizmus adott formájának elősdi vonásairól, vagyis hogy a kapitalizmus elvesztette XIX. századi energiáit, s a rothadás állapotába került.

Ráadásul a köztudatban "vészesen" eluralkodtak a szocialista eszmék – tudhatjuk meg századunk középső harmadáról. "A lényeg az, hogy ha a fejlődést befolyásoló emberek nézeteit vesszük, akkor a demokráciákban jelenleg bizonyos fokig valamennyien szocialisták." (25. o.) "A haladó emberek nagy többségénél a szocializmus doktrínája lépett a liberalizmus helyébe." (49. o.) Mivel a szocializmus az egyenlőség és a "nagyobb szabadság" programjával jelentkezett, "egyre több liberális engedett a szocialista út csábításának. ...Az értelmiség nagyobb része a liberális hagyomány nyilvánvaló örököseként üdvözölte a szocializmust." (52. o.)

Bár Hayek szerint a szocialisták törekvései mögött nincs más, mint a "potenciális bőségről" szóló hamis illúziók és a "minél többet elvenni a gazdagoktól" igazságtalan erőszakossága, mégis "a szomorú helyzet" az, hogy "kevés dologgal lehet oly biztosan kiérdemelni a reakciós minősítést, mint épp azzal, ha valamely intézkedés ellen azon az alapon

tiltakozunk, hogy sérti az egyén jogait." (124. o.) " A jelenlegi fiatal generáció olyan világban nőtt fel, amelyben az iskola és a sajtó a kereskedelmi vállalkozás szellemét mint becstelen s a profítcsinálást, mint erkölcstelen dolgot ábrázolta, amelyben száz embert alkalmazni kizsákmányolás, ugyanannyinak parancsolni viszont tiszteletre méltó cselekedet." (179. o.) "Az individualizmusnak ma rossz csengése van, a kifejezést az egoizmushoz és az önzéshez kapcsolják." (37. o.)

A húszas és harmincas évek során tehát az addig többé-kevésbé kitartó Anglia is nagy lendülettel indult el a szolgaság felé vezető úton. Az 1931 és 1939 közötti "dicstelen" rövid időszakban pedig "a felismerhetetlenségig átalakította gazdasági rendszerét." (36. o.) Hayek megrázónak találja, hogy "azokat a legbecsesebb dolgokat, amiket Anglia adott a világnak, manapság milyen nagyfokú megvetés sújtja magában Angliában." (277. o.) Ezzel pedig a szigetország a tőle idegen német úton halad. Mert a szocializmus a porosz szellemmel rokon (legyen szó Hegelről vagy Marxról, Listről vagy Schmollerről, Sombatról vagy Mannheimről), tehát alapvetően keleti eredetű ideológia – szemben az angol liberalizmussal. A hatalom előtérbe kerülése mögött a porosz ösztön munkál.

Hayek lenézi és megveti a németeket, akik "mintha híján volnának azoknak a csekély, ám oly fontos tulajdonságoknak, amelyek megkönnyítik az emberek érintkezését a szabad társadalomban", vagyis hiányzik belőlük a szívéllyesség, a humorérzék, a személyes szerénység, a magánélet tisztelete és a felebarátaink jószándékába vetett hit. (200. o.) Ez az alig leplezett kultúrsovinizmus igazából megakadályozza, hogy kiderüljön: a német totalitarizmus kialakulásáért a fentiekben részletezett nemzeti karakter, vagy pedig a világháborús vereség és "erős polgárság hiánya" a felelős, amelyekre szintén találunk utalást. (222. o.) Az is elgondolkodtató, hogy – nemzeti karakter ide vagy oda, – napjainkban a német-angol vita az európai piacok szabadelvű egyesítését illetően pontosan ellenkező előjelű, mint amelyre Hayek hivatkozik, és egyszer s mindenkorra adottnak vesz.

A szolgaság felé terelés szempontjából Hayek számára a kommunizmus és a fasizmus tulajdonképpen egylényegű. Mindkettő egyetlen célnak kívánja alárendelni a társadalmat, méghozzá valamiféle vallásos hit vezérlete alatt. Ennek érdekében új típusú tömegmozgalmat hoznak létre, s a társadalom kevésbé intelligens elemeiből álló szervezeteket az indoktrináció különböző eszközeivel készítetik a vezérek követésére. Mindkét mozgalom ellenzi a formális igazságosságot, a gazdaság és a politika mesterkéltséget elválasztását, és legfőképpen az egészséges társadalom alapintézményét: a versenyt. A két irányzat hayeki összemosásában – furcsa módon – ma a legkülönbözőbb hazai irányzatok is felfedezhetnek úgy elfogadható, mint elvetendő elemeket. Hatalmi körökben jó néven veszik a kommunizmus és a fasizmus közeli

rokonságáról szóló fejtegetéseket, míg az ellenzék elégedett lehet a két tábor közötti átjárhatóság egyszerűségének bemutatásával.

Hayek azonban észreveszi azt is, hogy a szocializmus nem annak indult, amivé századunk első felében vált. "A modern fejlődés akkor érkezett végzetes fordulópontjához, amikor az a nagy mozgalom, amely csak a privilégiumok elleni harccal szolgálhatja eredeti céljait, vagyis a Munkáspárt mozgalma, a versenyellenes tanítások hatása alá került, s így maga is belebonyolódott a privilégiumokért folyó küzdelembe." (257. o.) A kizsákmányolásból való részesedésre játszva a szociáldemokrácia – mondhatni: a britek korai Bad Godesbergje óta – elitistává és nacionalistává vált. "Korunk egyik legszomorúbb látnivalója, hogy egy nagy demokratikus mozgalom olyan politikát támogat, mely szükségképpen a demokrácia szétrombolásához vezet, s ugyanakkor a mozgalmat támogató tömegekből csak egy kisebbségnek kedvez." (258. o.)

Hayek Fichtét, Rodbertust és Lassalle-t tartja a nemzetiszocializmus legfontosabb elődjeinek, s átmeneti időszaknak tekinti azt, amikor a szocializmus az 1848-as forradalmak időszakában szövetségre lépett a szabadság és a demokrácia erőivel. "Miközben a marxista formában jelentkező elméleti szocializmus irányította a német munkásmozgalmat, a tekintélyelvű és nacionalista mozzanat egy időre háttérbe szorult." (223. o.) Egy közös mozzanat Marx és Hayek elemzésében, hogy mindketten rámutatnak az antikapitalizmus és az antiszemitizmus közös gyökerére. De míg Marx válaszában lényege az, hogy a kapitalizmus, vagyis az osztálytársadalom megszüntetése oldja meg a problémát, addig Hayekből az következik, hogy szeretni kell a kapitalizmust, s akkor nem lesz antiszemitizmus sem.

Előre, a múltba

Friedrich Hayek szörnyű három évtizedet élhetett meg e híressé vált könyve első megjelenése után. Mert nemcsak hogy alig akadtak követői nézeteinek, de a legtöbb ország berendezkedése továbbra is a – hayeki értelemben vett – totalitarizmus jegyeit viselte magán. És itt nemcsak a Szovjetunióról, és a hasonló modellt kialakító országokról volt szó. Az Egyesült Államok költségvetése a háború után a harmincas évekhez hasonló dinamikus ütemben telepedett rá az egész gazdaságra, Nyugat-Európa országaiban magasra szökött az állami tulajdon részaránya, Angliában pedig csak ekkor teljesítették ki a társadalombiztosítást és más közszolgálati rendszereket. Az NSZK-ban pedig helyreállt ugyan a polgári demokrácia, de ott is, csakúgy, mint másutt, hosszú időn keresztül gazdaságpolitikai preferenciát élveztek "a teljes foglalkoztatáshoz hasonló homályos, ám népszerű megfogalmazások".

S vajon a nemzetközi gazdasági rendszer Bretton Woodsban létrehozott intézményei, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank nem azt a negatív utópiát valósították-e meg, amelyről Hayek így írt: "Bármely nemzetközi gazdasági hatóság azonban, amely nincs alárendelve felsőbb politikai hatalomnak, legyen akár szigorúan egy sajátos területre korlátozva, könnyedén válhatna az elképzelhető legzsarnokibb és legfélelőtlenebb hatalommá." (293. o.) Egy ilyen intézmény "arról is döntést hozhat, hogy egy országnak megengedi-e valamely új iparág meghonosítását vagy megfosztja ettől a lehetőségtől", általa az "olyan nyersanyagok, mint az olaj vagy a fa, a gumi vagy az ón kínálatát irányító pozícióból egész iparágak és országok sorsát uralni lehet." (294. o.) S mivel a nagyhatalmak semmiféle felsőbb hatóságnak nem vetik alá magukat, hiába állítják be az ilyen intézményeket "nemzetköziként". "Az álcázás ... nem változtatna azon a tényen, hogy ez minden kis államot sokkal nagyobb mértékben rendelne alá egy külső hatalomnak – amellyel szemben valódi ellenállás többé már nem volna lehetséges – , mint ha politikai önállóságának csak egy jól meghatározott részéről mondana le" (296. o.), egy ideálisnak tartott föderalista berendezkedés keretében.

Hayek tehát mindenképpen sok reális félelemtől ösztönözve írta könyvét. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy közgazdászként tett "kirándulást" a politikai röpirat műfajába, vagyis egyfajta "muszáj-Herkulesként" szállt harcba az angolszász világ megmentéséért. Ezért lehetséges az, hogy a gondolatmenet bizonyos megállapításaihoz egy-két laptudósító vagy kiábrándult szocialista véleménye szolgáltatja a tudományos érvet, ami – a műfaj keretein belül – sokkal inkább tekinthető illusztrációnak, mint bizonyító erejű érvek.

A fő kérdés azonban az, hogy miért nem hallgatott a világ a második világháború befejezése után Hayekra, miért haladtak tovább a társadalmak a szolgaság útján, illetve hogy a hetvenes évek végétől lezajlott neokonzervatív fordulatok, melyek egyik zászlajukul választották az agg mestert, valóban igazolták-e az ő hajdan leírt következtetéseit. Hayek diagnózisa az volt, hogy a monopolizálódás, s vele minden rossz (például a tervezés) nem a társadalom törvényeiből következett, nem objektív, anyagi folyamatok eredménye, hanem hibás, téves nézetekből származik. Ezért a terápia viszonylag egyszerű: pusztán a gondolkodás helyes vágányra terelésével vissza lehet térni az elveszett paradicsomba.

A könyvben azonban találunk egy ellenpéldát is, ami a társadalmi törvényszerűségek létezését illeti. Eszerint "a liberális korszakban az egyre fokozódó társadalmi munkamegosztás olyan helyzetet idézett elő, amelyben csaknem valamennyi tevékenységünk egy társadalmi folyamat része. Ez a fejlődés megfordíthatatlan" (142. o.) – írja Hayek a termelés társadalmasodásáról. Tehát dönteni kell! Vagy van törvény, és ezzel irreverzibilis folyamatok a történelemben, vagy nincs, és akkor a szellem ereje korlátozott, és más megoldásokat kell keresni a bajokra. Ha nincs törvény, akkor Hayek útmutatásai alapján valóban előállítható az

omlettből a tojás. Ha viszont vannak törvényszerűségek a társadalomban, akkor a hayeki tanítás nem program, hanem egyszerűen a tocqueville-i tündérbert és az angol Liberális Párt elsiratása.

A neokonzervatív irányzatok számára pedig Hayek és a szabadság sokkal inkább hivatkozási alap volt, mintsem útjelző. A Thatcher és Reagan által hozott több szabadság megint csak az erősek, a monopolisták több szabadsága volt. Színre lépésüket gazdasági válság előzte meg, egy olyan időszak, amikor egyre nagyobb mértékben terjedt az a hit, hogy "az ügyek megoldásának érdekében a felelős hatóságokat meg kell szabadítani a demokratikus eljárásmodok béklyóitól." (101. o.) Hayek szellemében tehát a nyolcvanas évek konzervatívjai gazdasági diktátorok egy népszavazásos diktatúrában, s Thatcher sokkal inkább rokonítható Hitlerrel, mintsem Gladstone-nal.

Hayek művének elolvasásával tehát még világnézeti fenntartások esetén is sokkal hitelesebb helyzetelemzés nyerhető, mint a tőle származó kifejezéseket jelszóként hangoztató új konzervatívoktól. A mai hivatalos állásfoglalásokkal szemben kiderül például az, hogy a "negyven év" előtt az államosítás és a tervezés bevezetése csak részben származott erőszakból és külső hatalmak beavatkozásából, sokkal inkább a tervezésbe, a kollektív döntésbe vetett hitt tette lehetővé politikai szempontból. Szemben az ideológia uralmáról szóló értekezésekkel, Hayek rámutat a központi tervezési rendszerben meghatározó jelleggel jelen levő technokratikus tendenciára. A politikai irányzatokról szóló elemzése pedig elgondolkodtató lehet a szocialisták és liberálisok koalícióján munkálkodók számára.

És végül talán a legaktuálisabb üzenet így szól: "Az egyetlen dolog, amit egy modern demokrácia nem képes összeroppanás nélkül elviselni, az az, ha békeidőben kell lényeges mértékben csökkentenie az életszínvonalat, vagy ha hosszú távon stagnálásra vannak ítélve a gazdasági feltételek." (271. o.) Ugyanakkor viszont "ha a kormányzat korlátlan hatalmi jogosítványokra tesz szert, úgy a legönkényesebb uralom is törvényessé tehető, s egy demokrácia épp ezen az úton hozhatja létre az elképzelhető legteljesebb önkényuralmat." (120. o.).

Andor László

Történéseink

címszavakban

/1991. december 4-től 1992. március 12-ig/

December 4-e: kollégiumunkat is meglátogatta a Télapó (ha úgy jobban tetszik, a Mikulás). Lányaink kezét dicsérő pompás pudingok elfogyasztása közben került sor az ajándékok átadására, melyet gyakran megszakított a tréfás-kedves ajánló versikék keltette derűs kacagás.

December 19-e: Kollégiumi Gyűlést tartottunk, melyen döntés született egy új számítógép vásárlásáról. (Már ezen a pompás kis gépen szerkesztettük lapunk ezen legújabb számát.)

December vége: beköszöntött a vizsgaidőszak (már úgy vártuk...).

1992.

Január 24–30-a: a bodajki téli táborunkban kipihentük fáradalmainkat. (Az ott elhangzottakból rövid ízelítőt is közlünk e számban.) Erőt gyűjtve láttunk neki a második szemeszternek.

Február 11-e: Balogh Sándor történészt láttunk vendégül, aki 1948, 1956, 1989 történelmi tanulságairól tartotta meg előadását. (Az előadásról rövid összefoglaló jelent meg a Közgazdászban.)

Február 13-a: a kollégium Szervezeti és Működési Szabályzatának módosítására kerítettünk sort, és az újonnan elfogadott alapelvek szerint megválasztottunk néhány tisztségviselőt is.

Február 18-a: egyetemünk oktatója, Kerekes Sándor beszélt a piacgazdaság és környezetvédelem kapcsolatának problémáiról.

Február 19-e: Percz László filozófus a jobboldali populizmus jellemvonásait elemezte. (Erről az előadásról is tudósítottunk a Közgazdász hasábjain.)

Ugyanezen a napon, az előadást követően, megünnepeltük valamennyi Zsuzsannánkat (akik nem is kevesen vannak...).

KRÓNIKA

- Február 20-a: összeült az új KOB (Kollégiumi Bizottság): a titkárságot Fülöp Péter (4. évf.) vállalta, (mellette "segítőként" Huszár Gábor, szintén 4. évf., tálátható). További tagok: 1. Farkas István (2. évf.), 2. Futó Zsuzsanna (2. évf.), 3. Hódsági Ferenc (2. évf.), 4. Nagy Lajos (3. évf.).
- Február 25-e: Réz András filmesztéta a kommersz filmékről rántotta le a leplet. (Tudósításunk e számban olvasható.) Egyben egy szerény ajándékkal jeleztük Réz Andrásnak, hogy a Kollégium tagjai szerint az ő nevéhez fűződik az elmúlt félév legjobb előadása.
- Február 26-a: egy hatalmas farsangi bulit rendeztünk, ahol rendkívül érdekes jelmezekben, szellemes előadásokban gyönyörködhettünk, sok esetben hatalmas nevetésre fakadva.
- Március 3-a: Kemény István politológus próbált arra válaszolni, hogy "Meddig élnek a FÁK?", azaz mi a helyzet a SZU felbomlása után az államközösségben. (A Közgazdászban erről is lehet összefoglalót olvasni.)

Nagy Lajos

TARTALOM:

BEKÖSZÖNTŐ

Minden régi és új olvasónknak..... 2. old.

AKTUÁLIS

Erdős Mihály: Az USA és a 3 V esete, avagy válság, verseny, választás ..... 3. old.

ELHANGZOTT

Lóránt Károly: A "huhogók" (Fekete Zoltán)..... 9. old.

Angyal Ádám: A tulajdon csapdája (Hovorka János)..... 13. old.

Réz András: A kommersz filmek esztétikája (Balogh Erika)..... 34. old.

MŰHELY

Banyár József: Elmélet és gyakorlat..... 21. old.

Banyár József: A ráció korlátai..... 31. old.

NagyLajos: Van-e félnivalónk?..... 15. old.

Sebestyén Stella: Az értelmiség kialakulásától a "fantomlét"-éig ..... 25. old.

KÖNYVEKRŐL

Fridrich A. Hayek: Út a szolgasághoz (Andor László)..... 38. old.

MEGHÍVÓ

A TEK-hét programja..... 23. old.

KRÓNIKA

1991. december 4-től 1992. március 12-ig ..... 46. old.

A lap a **Lukács Alapítvány** támogatásával készült.

A lap összeállításában közreműködtek:

Farkas István, Fridrich Andrea, Hovorka János, Káposztát Györgyi, Söveges László.

Az elkészítésben felhasználtuk az "In these times" hetilap egyes részleteit.

Felelős szerkesztő: Balogh Erika

A lap kiadója: BKE Társadalomelméleti Kollégium

Cím: 1092 Budapest, Ráday u. 43–45.

Felelős kiadó: Szalai Zoltán